

ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

СР

Зміст:

В. Світайло: Вечір на узбережжі, Гори, Труснеш Кавкав	385	Іван Барчук: Серед розквітлої природи	415
Мих. Гопало: Чекання Ярини	385	Фредері Містраль: Мірейо	417
Н. Н.: Горний відгомін	386	Наталена Королева: Хрест	423
Мих. Гопало: * * *	386	Мир. Долинський: „Старушка“	438
П. Самотній: * * *	386	Леся Боршевич: Дитяча тюрма	440
Василь Боровий: Лірика осени	386	Проф. Б. Мартос: Василь Доманицький	447
П. Самотній: Розкуркулення	387	Доц. Я. Моралевич: Автокефалія у Всесвітній Церкві	460
Ріхард Шавкаль: Березень	387	Ів. Деснянський: Порфірій Мартинович	462
Юрко Чорний: Ковак у неволі	387	М. Шарлемань: Хто був автором „Слова о полку Ігореві“	466
Мих. Гопало: Прощання в Кос-Аралом	388	Н. Королева: Дещо про „Легенди“ і „Легенду“	468
Юрко Чорний: * * *	388	Проф. Б. Мартос: В приводу публікації С. Наріжнього: „Українська еміграція“	470
Жигмонт Процишин: Гість	389	М. Куренівець: Літературні й україністичні матеріали по газетах	476
Оксана Червенов: Бунт	394	Хроніка	478
Павло Лось: Дідо Ярема розповідає	396		
Мореас: Берклейська відьма	400		
І. Малетич: В сталінському „раю“	401		
Олександр Д.: Шкіци	405		
П. Самотній: Нариси	410		

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

КНИЖКА 7-8 (120-121)

РІЧНИК X.

ПРАГА 1943

ЦІНА 2— RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редагує Колегія під проводом Д-ра Степана Росохи, Прага II, Гавлічкова 22/I. — Число телефону: 545-54. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція не повертає. — Передплата в Протектораті Чехія й Моравія 140.— К на рік, на чверть року 35.— К. — В Німеччині річно 16.— RM, чвертьрічно 4.— RM, за границею 20.— RM, або їхня рівновартість. — Число конта Поштової Щадниці в Празі 201.699., в Німеччині

Postscheckkonto Nr. 122-124 Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губерн.: P. Sch. A. Warschau Nr. 10-020 „Nastup“ Zeitschrift in Prag.

„ПРОВОЄМ“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života, umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce nakladem Ukrajinského nakladatelství „Probojem“ v Praze. — Vydavatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Praha XII, Havlíčkova 8. — Novinová sazba povolena ředitelstvím pošt v Praze, čís. 162-545-III a 1939. — Dohledací poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a administrace: Praha II., Havlíčkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10.

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:

„ПРОВОЄМ“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

В. СВИТАЙЛО

Вечір на узбережжі

I.

Нечутно вечір підійшов до гір,
І ті стемніли, а легкі хмарини
Вісками обгорнули верховини,
І стало тихо від землі й до вір.

Істїшавсь моря золотий простір
І став мінитися, як та перлина;
У тихім сві сивнілися хвиляни,
Усе васнуло — і людина й звір.

Добраніч, гей! Та ще раз, увостанне,
Як меч, пройнявши хмар густе піткання,
Над морем промінь засвітивсь урав.
І стало видно: це не просто гора,
А Прометея край, сусіда в морем —
Величній у красі своїй Кавказ.

В. СВИТАЙЛО

Гори

На шпилі я. Вітру буйна сила,
У напрузі, як дзвінка струна,
Суне хмар важезні, мокрі брали,
Грунт вірве, дерева нагіна ...
Рве сорочку вітер ...

А в оклі
Сиві крила віковичних гір —
Крила Демона, як світу поли —
Врубеля похмурий твір.
Цей безумець, геній у нестями,
Те, що в нападі безумства вдрів,
Змалював тримтливими руками —
Плечі, погляд, влами чорних брів.
Хмари йдуть. Одна важка, похмура,
Зачепилася за шпиль гори ...
Їх навала ціла! Буде буря! ...
Я стою у хмарах — ви, вітри!

МИХ. ГОПАЛО

Чекання Ярини

Не шелесне листом буйна яворина,
Де Дніпрові кручі і діброви шум.
Брата із чужини вигляда Ярина
Вже де'яте літо під ячіння дум:

Заскриплять ворота, осокор шелесне,
Думаю, Тарасе, ти до нас ідеш.
Вийду, поглядаю на шляхи, де несня
Пролетів мимо в вікову беакеж ...

II.

Як тихо! Темні гір масиви
До моря зблизилися, сплять,
І кипарисів темний ряд
Стоїть край моря мовчаливо.
Самітний на молу лахтар,
Невсипний моря воротар,
Спустив у воду срібну шпаду,
Хвилясту, довгу. На паради
Вгорі йдуть зоряні шляхи
Краси і чарів давніх повні.
Заходить ніч, і гір верхи
Мовчать у тиші невимовній.
У цім мовчанні насолода,
І тишу звуком гнати шкода ...

Крізь сон, як велет, море диха,
І пахне вільгістю ... Як тихо!

В. СВИТАЙЛО

Труснеш Кавказ...

(На мотив із І. Фраяка)

Народе, давня чайко при дорозі!
Тобі судила доля степу шир —
І ти стояв на варті, багатир,
Віками небезпечно, у тривозі.

Ішли на тебе орди стоголосі
У куряві, у криках, і той вир
Змітав твій спокій і твій добрий мир,
А ширив смертні муки, войки, сльови ...

Та не зламали сили ті страшні
Твої сили й аваги у борні:
Не кинув ти своїх степів крилатих,

А, навпаки, навчившись у них
Іти вперед, пішов собі шукати
Високих гір, кордовів кам'яних ...

— Де ти, озовся, орле сивокрилий,
За сльовами світа я не бачу й вір,
За тобою, брате, журяться могилі,
І Дніпро-Славути й степовий простір.

28. 4. 43.

385

Горний відгомін

— Я матір Нарімес, прясуща скривъ;
над вечір у багряному риданні
хожу, вкочую камінну рілв
на верхах гір . . . І лавки зорі ранні,
заснічую в гранітному дворці.
А зранку в розоцвітному світланні,
співуючи та несучи в руді
ясного літа проженистий плід,
я наближаюся до кожної хатини,
жену тумани золоті та тіні
на той бік . . . Музику моїх побід
висвітує в гіллі кралата сала,
що я її ожита попросила.
Якщо радію, в райдуві хожу
над ріллями, лугами, берегами,
над горами, степами та садами,
в собою голосні дощі вожу.
Я мати всеприміна, всецвітотшна . . .
я пелюстками — сполохами дня —
життя прикрашую . . . моя рідня
(ріка, од цвіту буйного мошошна)
всю землю обмивав шовесни,
у квітниках кипить . . . Як милі сні,
на берегах виявлячу увори
в рослинних оченятках ясноворих“.

П. САМОТНІЙ

* * *

Ти у мене у серці, як мрія.
В бурі днів те чуття вбереглось,
Я при вгадці одній молодію
І все ніби чекаю чогось! . . .
Прийде час, як мене мов горе
Я з чужини в край рідний вернусь.
Чи ж ти вийдеш зустріть, моя зоре,
Чи ж тобі я найперше вклонюсь?!!
Пливуть весня журні наді мною,
Може ще й не одна тут мене . . .
Я журюсь без надій за тобою,
Ти ж вже може забула мене!!!

11. 4. 43.

ВАСИЛЬ БОРОВИЙ

Лірика осени

Проходить осінь плодови́та,
Руж'яються поміж садів,
І дуб, важкі схиливши віти,
Шумув градом жолудів.

* * *

Свята неділя. Зіходять сонце.
Тарас виходить у степ на волю.
Яке безмежжя! Чи може сон це?
І замирає душа від болю . . .

Пливе хмарина у небі снім,
Пливе і тане за небокраєм . . .
„Дай, Боже, долю тій сиротині,
Вдові-матусі, тебе благаєм!“

Мене старого в степу чужому
В тюрму замкнули, кують в кайдани,
Пливи ж хмарино, в мій край, додому,
Загой серденька пекучі рани . . .

Скажи, щоб друзі й мої сестриці,
Брати хороші мене вгадали.
Одну каплину в Дніпра водиці,
Веселко, бригани в киргизькі тали!

Із України землі хоч грудку
Щоб в іголов'ї брати поклали
Немов вірницю, квіт-незавбудку
У степ-пустинню мені прислали . . .

80. 4. 43

П. САМОТНІЙ

* * *

Візьму перо і сяду . . . Звечоріє.
Притихне ліс вершинами шумить
І ось тоді! . . . О ви мої надії!
Звіділь взялась і де мені вас діть! . . .
Крилом пташяним серця вачепили,
Збудивши в нім присиплений порив . . .
Чого ж в мені так мало-мало сили
Любить і вірити, як вірив і любив?!.
Во все не те, чого хотілось мати! . . .
Хоч рвусь і зараз — тихнуть мої кроки
Так гетьте ж ви, доволі вам втішатъ,
Мої надії півні і жорстокі!

10. 4. 43.

Розкуркулєння

На село востання подивлюся,
Обідаю очима все кругом,
Може більш сюди вже не вернусь
І не буду бачити його.
Завтра потяг степом загуркоче
Несучи мене удалину
І тоді агадати знов я схочу
Ща горю дівчину сумну . . .
І обійме серце тиха туга,
А слова на очі набіжить:
Не знайти мені тебе, подруго,
Не втішатъ і більше не любить!
Поклонося назько рідній хаті,
І землі отій, де так любив
По ріллі за плугом крокувати,
Вдичувати радість буйних жнив . . .
Знаю, цього літа не прийдеться
Іабирати ниви колосні!
Раннім ранком сонце не всміхнеться
У степу привітливо мені.
І тому сьогодні я в печалі
І кругом несесело дивлюсь.
Світ неправди гонить мене в далі.
Звідки може вже не повернусь!
Ось виходить на поріг мій тато.
„Ідь, мій сину, ідь!“ — і заривав —
Тут добра тобі не дочекати,
Ти для всіх неначе лишнім став“
Я не втримавсь і собі заплакав.
— Не журися, тату, ворогам
Все рівно настане час розплати,
Я ж його чекати буду там . . .
Рідний край мій стане відростати.
Нільне слово правди оживе
Я тоді вернусь в рідну хату,
Щоб у ній творять життя нове.

РІХАРД ШАВКАЛЬ

Березень

Чужинко в образом блідим,
О весно владарна і тиха,
Ти входиш кроком недунким
І все поймавш, тужна втіхо!

Твій подих лине у садок,
В садах тремтить несміла брость,
І плне в долах і полях
Твій пах п'янкий і мила млость.

І чує страх і біль без меж
Моя душа, на спів багата:
Ти ждав, жадав весни — і все ж
Не можеш їй того сказати.

Перекл. Мих. Зерова.

Жалко, жалко батько подивився:
— Ех ти, сину нерозумний мій,
Я усе життя як правду бився,
А людям вдавався лиходій!
Так в нужді зневажений усіма
В жарній траті років поспівав
І тепер печальними очима
Я на все дивлюся без надій!
І замови, задумався про долю
На одвірок важко похилився . . .
Я побачив, як на його чолі
Дві глибокі яморшки уляглись.
Відолаха! Що його втішає?
Деся сини по світу розвішались.
Він тепер останнього втрачає,
Щоб щасливим бачити колись.
Щастя ж те мені не засміється
Знав я, непривітна чужина
Тож даремно кожному адається,
Що для всіх приваблива вона . . .
В світі раю кращого немає,
Як свій рідний закуток землі,
Де твоє дитинство пролітає,
Як весною перші журавлі.
Чом же я, краса моя кохана,
Україно, син твій, готував
Подорожно сумку ще ізара
Й в нею в довгу путь помандрував?!
Там в хатинці поміж віток клена
Мій портрет валишатъся вистъ,
Щоб мій батько глянувши на мене
Міг сльозу гарячу проронить.
Я не скоро мабуть повернусь
Світ огнем і димом затягнувся
Раз останній хаті поклонося
І у путь далеку іаберусь!

ЮРКО ЧОРНИЙ

Козак у неволі

Луговий вітер нежурливий
Над широчезаїстю степів
Як хлопчєня палахкотливе
Молатву вільности сурми.

Але між скелями німими
Даремно внаволу шукав
І передєтами сумнами
Привілля рідне споминав.

І марилось йому імлясто
В зугарних мурах чужини
Пісень угодливих намісто
У милій кавці давнини.

1942.

Прощання в Кос-Аралом

Прощай, убогий Кос-Арале,
І ти, надіє, — пишна крале, —
Ще може стрінемось колись
В одій обпаленій пустині,
Де тільки далі вічно-сині
З землею спраглою злились.

Спливли два роки, ніби тіні,
Мов хмари вицвілі, осінні,
Проте тебе я не клену.
Хвилюйся, нехай шепоче куга
(Здається чую шепіт дуга),
Прощай, спливаю в дальну!..

ЮРКО ЧОРНИЙ

* * *

Коли ажурний промінь жваво
В вікно як мишка зазирне,
Квітнева ластівка лукаво
Любовну ігранку почне.

Повільні дзвони великодні
Несуть молитви до небес,
Де в алябастровій безодні
Христос мережчатий воскрес.

Музично-котиковий вечір
Під шелестівня запаши
Принадну утрєню лелечу
Співає лоскотно весні.

А в ладанній святочній хаті
Свічки примарами горять,
І песя в юпочці лататій
Сонливо мріє за песят.

*

Блакитножовтий, непохитвий
У сутині тривзубих стін
Лежить в гробниці оксамитній
Високородний паладін.

І в ясно-частими очима
Під музику здійсненних мрій,
Вітає пісню серафима,
Як пісню збуджених надій.

Іде спіткаю долю п'яну
Й мов квіт підкошений вів'яну,
Навік зісохну в чужині,
В оцім далекім Кос-Аралі,
Закута воля в пута в сталі,
Чи в сні привидиться мені?

ЮРКО ЧОРНИЙ

* * *

Люблю я ночі мерехтливі,
Коли під шепоти зірок
Мені снуються чарівливі
Стави сіресеньких качок.

А над пасовищем пахучим,
Що кульбабами обросло,
Співає радісно і руче
Жовтоморелеве село.

ЮРКО ЧОРНИЙ

* * *

З журбою літнього привіту
В передосіяній тишині
Мене сповили самовиті
Пісні і сурми звияжні,

Що над липневими ланами
Назустріч радісним вітрам
Несуть із синіми квітками
Знебесночистий тим'ям.

ЖИГМОНТ ПРОЦИШИН

Гість

Закон Твій, Боже, писаний невидко!..
Мов промінь сонця у полум'ї крова,
Мов торк руки у рукопашних боях,
Мов спів хлопяти серед реву труб,
Мов спомня дня у сумерку вечірнім,
Так блідо мерехтять він серед нас!..
Та він святий! І воїн, що горить сліпим
життям,
— Пізнавши дар його — на мить засне
мов янгол!..

Старий Столяр сидів за своїм римарським столом і слухав, як неспокій росте в його серці; й коли від цього неспокою стала тремтіти його рука із синіми, набрезклыми жилами й нерівно ходити в дереві дрібно-на пила, тоді вийняв він крикливе залізо з недокінченого розрізу й замінився в камінь.

Нагорі була тиша. Тиша, подібна до кромішньої тьми. Почерез сходи й кризь пустий коридор і примкнуті двері пливла й налягала вона тягарем, мов повінь, у варстатну кімнатну й стояла тепер скрізь, у цілому домі, мов недвижне потоплище. Надвірний світ і кімнатні меблі меркли в очах старого; тільки весільна знімка його сина, над варстатним столом, лежала на тій тиші, мов ясний квіт на темній хлані. Старий молився туди так, як ми молилось часом до соняшних надій минулого. Біла рожа у нагрудній вилозі, лице підкреслене радістю!... Але ж від тієї радості швидко стає ще понуріша довкільна тиша й бунтуючись проти власного безсилля, старий обурено зідхнув:

— Був би Андрій тут, він напевно не сидівби вижидаче, так, як його старий батько, але бігби вже вистрибом на гору!..

І коли його озлоблена думка запнула на мить, щоби бистрішеплигнути вперед, від ненадійного сумніву, вона припишкла й зродившись у тиші, вона повернулася у тишу, продовжуючи свій лет уже приземним полем...:

— На горі ждавби його або глумливий погляд неслухно запідозреної жінки, або — якщо б лихе мало сповнитись — бійка, а то й готове нещастя!..

І врешті вона застрягла у старечій мудрості:

— Ні! — хитав головою старий. — Краще вже, коли за далекими межами й металевим гамором свого станка Андрій не чує зловіщої тиші в полишеній хаті!..

І щоб ця тиша не переходила у вічність, старий із грюмом підвів свою штучну ногу і покульгав на город, гамірно втвираючи сінешні та кухонні двері.

Проміж погусклу зелень саду метало заходяче сонце своє червоне полум'я на вікна дому і старий довго напружував очі, заки догледів за горіючим шклом дві постаті, сперті на лутку вікна й повернуті спинами до надвору. Він тягав із засіка дубові коли і каштанові лати. Було вже досить сухо, щоби ставити повалену огорожу, дим'яні смуги на да-

Якщо хочете,
щоб Видавництво „ПРОБОЄМ“ вчас виконало Ваше
замовлення, пишть чітко Ваше ім'я, прізвище і адресу

хах підоймались просто у небо мов замурзані молебні трудящих газдинь і в повітрі стояла заповідь довшої погоди.

Думки й долоні не йшли в парі старому. За погодою буде час і завтра натягати лаштунки! Рука не знаходила спокійного ритму в праці, яка не була в силі заглушити неспокою в старечих грудях. Старий рамар тягнув дерев'яну лату по муравнику й думав про те, що весна повинна війти, що вона мов сліпа діва ходить своїми старими стежками і не бачить, як на її слідах займається вогнем самота домів де господарі забарились з поворотом.

Пошкандибавши назад у хату, він знову сидів мовчки при варстаті. Був це поворот тієї самої нестерпної тиші. Тоді вийшов він у синій скрикнув так, немовби справді хата горіла:

— Ганно! гей Ганно!..

І так швидко, як тільки дозволила йому на те штучна нога, він повернувся в кімнату й опять ветромив пилу у раму, прислухаючись до дверей, що заскрипіли над стелею і до швидких кроків на сходах.

— Чого вам, тату!

Старий мовчав, тягаючи завзято пилою. Так само пес ховається із своєю раною перед чужою людиною. Коли ж у кінці він найшов слово, його мимовільний погляд піднявся бистро й сполохано з під насуплених брів. Був це зір хлоп'яти, що сланяється рукою перед ударом бича. Старий боявся лица невістки, мов присуду.

— Пора готувити вечеру, Ганно!..

Та її лице було спокійне і навіть ухмілка на її устах не колола, а усмирювала. І старий соромився, що він надумався берегти невістку, мов заздрий ворон...

Остання година дня падала від вікна вузким рядном сірого світла на білий карк і чорний вузол волосся Ганни й бігла навскоси до варстатного стола, кладучись невиразним ореолом на срібний волос і, поморщене, сухе обличчя старого. Лице Ганни торкало сумерку. Вона стояла хвилину і потім нечутно пішла в кухню.

Коли ж сумерк заляг скрізь у кімнаті і старий спроквола закурив люльку, коли Ганна принесла з кухні посуду і скатерть і заслонивши вікна, поставила на столі ясне кружало лампи, тоді ненадійно пролунав у снігах той самий рівний, молодий голос, що колись перед літами:

— Пу-гу, пу-гу! Ве-че-ря-а!..

Ганна тут, Ганна там! Старий всміхнувся до спогадів дому, що ожили від цього голосу невістки. На хвилину здалося йому, що ледь-ледь на порозі стане їхній житель-студент, безмежно багатий своїми захопленням для світу й мудрістю книжок, але-ж і великодушний мов пів-бог, не поцуравшись убогої племінниці рамаря...

Та були це тільки спогади й омана. Гість сходить надто грімко з поверху й надто енергійно, по військовому, стукав у двері, щоби минула іділля й минулі надії могли воскреснути на довше ніж на мить.

Бо й поцурався! І добре сталося, що поцурався! Тією ціною було писане щастя Андрея!..

Думки про сина мов пекуче полум'я, обдали знову серце старого і гість, що стояв тепер на порозі, був мов очеловічення цього неспокою, що налягав на нього тягарем цілого дому.

Проте була велика зміна між колишнім скромним студентом, за-

стібнутим у синій сурдут й розрослою кремезною постаттю хорунжого. — Цілий світ міняється, але ж звичай вашого дому держаться міцно серед повені часу. Мені аж дивно, що сьогодні я у вас — тільки гість! Мені у вас так, як старому кораблеві серед давньо-знайомої і милої пристані!

На його твердо тесаному, воляцькому обличчі були широкий усміх і черства, смажна скорупинь сонця і повітря. Здавалось, усі пори року й усі вітри світу вигладили те обличчя, що було мов мандрівний камінь на річищах війни. Але, що під тим обличчям, від якого усміху не губилася його твердість, не ховалося серце сухе й невразливе на чесноті осілого життя, про те свідчили дві пляшки вина, поставлені гостем на білій скатерті й коробки сухарів і шоколади.

— Усе тут заховалось! Усе тут так, як було за моїх часів! Навіть картини на стінах ті самі й на точнісінько своїх місцях — зорив він по кімнаті.

Проте він не міг не завважати великої весільної знимки, що німо, але вимовно свідчила про велику зміну в цьому домі...

— І ваше улюблене крісло теж на своїому місці! — запросив старий рухом долоні.

— Крісло, на якому я просидів може найкращі хвилини мого життя!.. — рука гостя поклатася любовно й задумано на спинці невибагливого дерев'яного фотеля.

І сидьма за білою скатертю та любовно зорючи за Ганною, що несла до столу тарілки й гарячий суп, він зідхнув:

— Так проходить слава цього світу!..

Він сказав це по латині і від цього речення повіяло в кімнаті пригадкою про той-же, хоч трохи тонший голос, що бубнив тут про Скіпійона й Ганібала.

— Сурзум корда!.. — заспівав старий на нуту молебня та жарт його застряг у несмілій пробі сміху. Він хотів жартувати, але не він самий, ні Ганна, ні гість, не підхоплювали цього, що було шибеничного й веселого у споміні минулого. Всі троє перебивали тишу вечері тільки півсловами. Було щось, що важило на тій тиші, мов спільний тягар і так, наче б простір над столом був ущерть наповнений нечутною мовою настирливих, але надто несмілих думок.

Щойно-тоді, коли на столі залишилися тільки вино й сигарети, гість спробував підняти тягар мовчанки; бо ж при вині можна навіть смуток передати у веселому тоні.

— Проте я таки залишився вам вірним, Ганно! Моя дружина, це ваш вірний портрет.

Він вийняв скіряного портфеля з нагрудної кишені й переконливим жестом поклав на ясному крузі світла листівку знимку...

Ганна гляділа із запнутим віддихом на погруддя жінки і двоїх дітей. Вона не бачила, як крізь синій клуб люлькового диму, старий рамар напружено глядів на її обличчя. Але ж на лиці Ганни, застиглому від уваги, годі було найти літеру. Було воно мов плесо води, замкнуте над каменем.

— Я не бачу в тій знимці нічого подібного до Ганни!.. — сказав старий різко й нетерпляче махнув люлькою.

Було знову тихо в домі. Старий відсунув перкалеву завісу, за якою стояло його ліжко і заляк у безрусі. Старе підзорливе серце знову бунтувалося проти тієї тиші і проти покірного сприймання божих законів, писаних над головами людей.

Він стояв недвижно, далекий від сну, із думками, що тривожно вслухувались в туго напняту тишу.

Ненадійно, порушені жестом пам'яті, очі старого глянули на стіл. На білій скатерті, біля порожніх пляшок вина лежала забута гостем знімка жінки й двох дітей. Рамар узяв її в костисті пальці, довго глядів на неї і обережно поклав на варстатному столі.

Ця жінка була дійсно подібна до Ганни. Та це не мало ніякого значення.

Він закурив люльку й думав про Андрея. Люлька погасла й знову плив час і хоч старий рамар не чув нічого, крім тиші, він відгадував неспокійні кроки над стелею. Він здригнувся, мов від холоду й обережно, уникаючи стуку, став примірювати до знімки куснижки шкла і рямок.

Коли годинник сусіди глухо бив північ, знімка жінки із двоїми дітьми пишталася ряцями із срібної березової кори. Старий рамар держав її в руках, мов святощі й відчував, як від утоми важніють його повіки. Та він боявся кластися спати, все ще відгадуючи над стелею неспокійні кроки хорунжого. І коли знову проминули чотки безчинних хвилин, він відчинив обережно сінешні двері й здійнявши із стігна апарат, поліз мов мавпа на гору.

Жевріюча крапка сигарети пливла колесом по кімнаті, мов свято-іванський вогник. Було темно, але очі хорунжого все ще бачили амбразуру вікна у червоній купілі заходячого сонця і — мов ніжний, золотом рамований медальйон — безсмертно те саме обличчя в горючій ореолі зачіски.

І зачіска та сама, що перед десяти роками. Кожна волосинка на тому самому місці, що у віджитому дзеркалі в душі.

— Невже справді ви замужні, Ганно?

— А ви?.. Хиба ж ви не жонаті?..

— Який шмат часу, Ганно! Проте ви хиба не прожили його, а проковтнули, мов медовий цукорок. Які чари зберегли вас такою, якою ви були завжди?

— Я рада, що ви не бачите моїх зморщок. Моє лице від сонця.

Тоді він узяв оваль її обличчя в обі долоні і нагнувши його до заходячого полум'я, побачив не тільки бриски морщок, мов шовкову мережу під її очима, але і слюзи, що блистіли на примкнутих віях, мов рожеві перли.

(Він не знав, що в тій хвилині вона думала: які в нього шорсткі долоні!.. і що під примкненими повіками вона з жахом бачила, як ті дозові стискають тверду рушницю).

Скажіть принаймні Ганно, що ви не довго ремствували за знімком й листи відіслані з дороги.

— Я простила вам ще перед вашим від'їздом. Я не сподівалася нічого доброго для мене від ваших університетських дипломів!..

— Це не те, Ганно! це не те!.. Я був за слабкий, щоби вірити в моє щастя!..

— Тому те щастя припало Андрєєві!..

— Ви й Андрій! Хто б сподівався цього!..

В його голосі бриніли не то докір, не то відгомін ображеної гордості.

Йому пригадувалось неспіле, але вперте обличчя молодшого за нього юнака. Ранком те обличчя зникало з хати, коли всі ще спали, увечері приносило воно на блідих щоках залізний пил із слюсарської майстерні й очі задивлені в Ганну мов у недоступну княжну. Що неділі, літом чи зимою, з'являлась на столі у верандній кімнаті велика китиця цвітів і було це одинокє слово мовчазного слюсарського учня.

— Коли нас покидають ті, кого ми любимо, залишаються нам тільки ті, що нас люблять!..

— І щасливі ви, Ганно?

— Щастя, це золото, на яке завжди падатиме тінь від наших слів.

І по хвилині:

— Успокойтесь. Усе те не має сьогодні найменшого значення!..

Він не знав, чи вона говорить про минуле, чи про минуле й теперішнє разом. Але ж у його душі минуле зринало й зливалось із теперішнім у полумінні, від якої займались і горіли мов сухе ріща усі мо-сти, що він поклав їх між собою і Ганною від часу, коли він увостаннє покинув цей дім.

— Чи справді усе те не має для вас ніякого значення? — питався він шепотом, у якому туга і жаль скандували кожне слово мов докір. Ненадійно обняв він стан Ганни. У безпам'ятному і дужому стиску тих двох рамен була впертість людини, яка не дарує минулого. І коли опір Ганни послаб, серце хорунжого спалахнуло радістю скупаря, який тисне до грудий віднайдений скарб. Тоді пролунав із дому голос старого.

Можливо, що для вояка, якого жде фронт, мало повітря в одній кімнаті, навіть якщо її вікно відчинене в надвір'я. Можливо, що шукаючи бальсамого простору для спрагнених грудий, стоїть він тоді, мов у вісні перед темрявим обрисом дверей, на яких довгі роки мовчанки поклали свою незриму печать. Але ж яка рука не підійметься хочби й на залізану печать, покладену на відречений, але незабутий скарб нашого життя? Чия нога завагається переступити з поворотом поріг, за яким ми залишили недоспівану тугу нашої юности?

Хорунжий думав про те, що взавтра знову чатуватиме на нього смерть у стрілецьких ровах і що несподівана зустріч із Ганною, це може останній щедрий дар життя. Серед померків, із погаслою цигаркою в устах, із гарячим лобом молитовно приголубленим до холодного дерева дверей, він переживав сон, із якого зникли мов тінь десять літ його життя. Та коли пальці його нетерпляче пошукали за ручкою дверей і наткнулись на гранчасту річ із шклом, що зничев'я тронута, вдарила, сухо об двері, то від цього шорсткого гомону прокинулася не тільки тиша дому, але і сон хорунжого.

У світлі кишенивої магнето-лампи гість глянув на річ, здійснену із ручки дверей. На лицях його спалахнув гнів і рука підвелася погрозовим рухом. Не було важко вгадати, хто був автором березових рямок.

Але ж серед тиші цей гнів потахав і поволі тверді риси обличчя танули наче віск. Притискаючи знимку до грудей, гість зник за дверима своєї кімнати.

Над домом ніс вітер далекі відгуки гармат, але такі далекі, що вони зовсім не каламутили нічної тиші.

ОКСАНА ЧОРНОМОР

Б у н т

Я була тоді невеличкою дівчинкою і багато забулось, назавжди зникло з моєї пам'яті. Але той випадок мабуть навіки закарбувався в мого мізку. І тепер, коли згадаю про ті сумні дні 33-го року, про події, що відбувались круг мене — болісно стиснеться серце і мимоволі питаєш себе: Чом фортуна така злая до людей, навіщо стільки страждань завдає їм?

Весна — в повному розквіті. Травневий день, такий пахучий, свіжий, здається міг би зачарувати і найбільшого скептика в світі. Навкруги, куди не кинь оком, яскраво зеленіє молоденька трава, а ніжні листочки на деревах, що тільки розвилися, нервово тріпочуть під зливою соняшного проміння.

Через навісті розчинені вікна до класної кімнати струмом вриваються свіжо-п'янкі пахощі весни, доноситься веселий гамір птацтва. Та, на диво, цей чудовий день, пахучіший квітки, ясніший злота, не веселить дітвори, що сидить за чорними обдертими партами. Вона застигла в якомусь байдужому спокої. Тільки й чутно-сумно бренить десь муха, застрявши в тенетах павука та монотонно звучить голос вчительки, що читає книжку про дитинство «коханого батька, великого» Сталіна.

Чи слухав її хто?

Ні. Кожен поринув у світ своїх невеселих думок.

Я сиділа на першій парті від вчительки, але тільки зрідка до мене долинали, немов відкільсь з далечини, окремі слова, уривки фраз. Мене не цікавило, що говорила вчителька. Я думала зовсім про інше...

Мені хотілось їсти. Дуже хотілось їсти. Пекло-ссало під ложечкою, а в очах крутились млинки. «Хоч би швидше дзвоник. Це вже мабуть мама прийшла з черги й принесла хліб», — такі думки снувались в мої дитячій голові. — «Ой, як довго його нема».

Такі думки були і в моїх сусідів, що тут і там сиділи круг мене. Їхні схудлі аж сіряві обличчя і великі сумні очі немов промовляли: «Їсти...»

Вчителька скінчила. Закрила книжку і, вставши зі стільця, промовила:

— День і ніч, діти, він, — показала на портрет «коханого вождя».

що висів на протилежній стіні, — думає за вас, піклується, щоб ви мали щасливе, радісне дитинство.

— Еге, щасливе..., — мелькнуло в голові і пригадався мені мій маленький братик Вітя. Він завжди плакав, щоб йому дали хліба, він ще не розумів, що немає і мама часто залишала свій хліб йому. А мама така чорна, худа стала... Тато теж... ще й беззубий: свої золоті витяг та віддав до «Торгсіну», проміняв за борошно.

Біль стискував серце. Образа на стареньку вчительку, що була завжди така справедлива до нас, що любила нас і що за неї з пошаною згадували навіть і наші батьки, наростала що мить. В горлі застряг якийсь клубок і заважав дихати, а очі застилав туман сліз.

— А чом він не попіклується, щоб нам їсти було чого? — пролунав серед тиші голос Павлика, що кілька років тому втратив батька. Його мати, худа, змучена жінка, з сил вибивалася, щоб хоч якнебудь прогодувати своїх четверо дітей.

— А в нас і останній хліб забрали і піч розвалили, — підтримав його чорний, як жук, худенький Василько.

Атмосфера в класі напружувалась. Кожен з злобою кидав в вічі вчительці гіркі істини, а вона, зблідла, стояла серед кімнати і нічого не відповідала. Вигуки все сильнішали, дужчали, частішали...

Та раптом, немов вихор зірвався в степу в жаркий імлістий день.

— Геть його!

— Він не батько нам!

— Геть його з стінки!!!

Розібрати вже нічого не можна було. Все перемішалось, літали в повітрі олівці, ручки, підручники. Всі позривались з парт, вимахували руками.

— Геть!.. геть!.. — тільки й можна було розібрати з хаосу вигуків.

На вулиці зупинялись здивовані галасом перехожі.

Та поволі нервово напруження злоби в наших серцях спало. Крики, шум стихли.

Тепер ми чекали, що вчителька почне кричати на нас, викличе завпеда або директора школи. Але ні. Біла, як стінка, наша старенька вчителька, яка вже дуже багато бачила на своєму віку, стиха, тремтячим голосом промовила:

— Зберіть гарненько, діти, те, — що порозкидали.

А в очах її, ми бачили, світилося стільки горя й страждання.

Ми були вражені і нічого не розуміли. Ми бачили, що вразили її в саме серце, в якусь приховану від сторонніх очей рану. Зібравши все, сиділи за партами червоні, боячись підвести від жалю й сорому очі на нашу стареньку вчительку. А вона, не рухаючись, сиділа за столом, закривши обличчя руками. І в пригніченій тиші чутно було, як час від часу глухо падали на розстелений зшиток важкі сльози з її старечих очей.

Продзеленчав дзвінок. Тихо, без шуму, покинули ми класну кімнату.

Коли я, прийшовши додому, розказала батькам про цей випадок, вони дуже перелякалися і щоночі чекали гостей. Але ті не прийшли. Очевидно наша старенька вчителька той неймовірний галас пояснила чимось іншим.

Дідо Ярема розповідає...

Його лице ота старість поорала плугом, а голову так побідила, така сива інешм покрилась і лисина світить, як місяць серед сивих хмар. Уже такий старий він, здається, як світ, і дечого багато в своєму віку пережив і різноти бачив і пам'ятає. Буває, як він почне, то годинами говорить і не переговорює, такий балакучий. І вік говорив би.

Сьогодні сидить під теплою печю і своєю згорблену спину гріє, що луком угнулась чи від старости, чи від важкої праці. Тільки очі ще горять так, по молодецькому, як колись ще за весняних днів.

А ми кругом посідали, як щебетливі горобчики і щебечемо і сміємося і один другого підштурхуємо, куди попало: чи в плечі, чи в бік, чи в потилицю. Звичайно, як безжурні діти, що ще лиха не коштували. Ми ще не знаємо ні горя, ні недолі, ні сліз. І що нам більше в голові, як не жарти і збитки. Таке, як бачите, наше діточе, розсміяне життя.

А в печі горить. Та так дуднить, що здається, що десь за горою гремить, чи то хмари, чи то гармати... А на дворі? О, Господи! Аж жак огортає, аж лячно дивитися, такий густий сніг паде, а такий грубий, як рукавиці. Такими широкими платами.

— Дивися, Орися, як святі з мішків білу полову сиплять! Та не жалують тої полові.

І штурхнув Орися в бік, а та тільки мовчки скривилася і оглядалася, як би мені віддати так, щоби я її не завважив.

— Не смійся... — ображено відказала.

— Так, так, небо замітають! Там святі більше роботи не мають! Але назмітали.

Розсміяно Петрусь і собі в потилицю з другого боку Орися штурхнув. А був він спритніший від мене до таких справок, а збиточник, що другого в селі не знайдеш. А Орися, не можучи собі дати ради, втекла від нас і сіла собі по другому боці, біля самого діда.

— Діду, вони мене б'ють! — кривлячись пожалілась до діда, що мовчки сидів і терпеливо слухав нашої пустоти. І ми тоді також замовкли і перестали збиткувати, мов би налякались, чи там боялися діда, що нас зміряв блискучими очима. І ми тужливо почали дивитися на двір і так кортіло вибігти на двір і погуляти по м'якому снігу і бовван поставити з горбатим носом і з кривими ногами. Та біда, що дідо дуже суворий і безоглядний і на двір не пускає, хоч плач, хоч головою бий об стіну. Нічого не допоможе. Та хоч руки цілуй, хоч на коліна падай — не виблагасш.

А я таки довше мовчки не міг посидіти і Петра шарпнув за вухо, а цей мене в потилицю аж свічки перед очима засвітилися... А дідо все думав і мовчав і з під лоба споглядав, як за вікном сипав сніг, мов щось нагадував собі, мов за чимсь далеко-минулим тужив.

— Що діду, так зажурилися? Чого так мовчите? Розкажіть про щось! — Перервав я мовчазну тишу.

— Про дідків, діду, про дідків! — за мною Петро і обіймив діда за шию. А Орися, чуючи про дідків, з жахом на нас подивилася, бо во-

на дуже вночі боялася, що навіть сама з постелі не зілізе, а про дідків навіть не згадує. Коли б була тут так мама, то напевно заперечила би нам про дідків споминати. А що Ориска нас боїться то й не протестує, тільки потику ховає душу в п'яти, щоби не дізналися і не сміялися. Така вона боязлива.

— Ну, діду, чого мовчите? — прощу я.

— Та ж про дідків!

Терпеливо Петро скося споглядав на Орися, що тулилася до діда, мов до мами. А Юрко, що дрімав у кутику, від мого штовхана продивився, а як почув, що ми говоримо про дідків, аж зрадів і з радості підскачів. Так він чомусь любив слухати про дідків і милувався їми пригодами. І ми нераз у вечорі, коли ще лампи не розпалювали, бавилися: котрийсь із нас загортався в білу плахту і нас шукав по кутах, де ми поховалися. Скільки було тоді і сміху і крику, що нераз мама мусіла ломакою розганяти.

— Ну, розкажіть, діду! — І собі сердито Юрко. А дідо, тільки моргнув вусами і легко всміхнувся і поглянув на наші горючі очі, що падалися великою цікавістю, ще краще притулився до теплої печі і похаті розсіявся його грубий, старечий голос, мов поспутий бас у гармонії. А ми так утихли, що й муха нас не почула б.

— А не будете боятися?..

— Ні! Ні! Не будемо! Розкажіть! — ми всі хором. Навіть Орися нас підтримала, що нам дивно стало, де вона стільки відваги дістала. Що сталося, що вона дідьками зацікавилася? І зтихли, тільки мак сіє.

— Ну, послухайте, бо і вам на вашому життєвому шляху може не раз прийдеться стрічатись з подібними пригодами, як от мені трапилося, коли я ще був молодим. Ну, не таким, як ви, а вже жонатим.

І глибокий віддих розпирав його старечі груди.

— Було то зимою, як сьогодні. І добре пам'ятаю, що такий самий день, що снігом сипало, наче би з самого мішка. Так само, як і зараз на дворі. І всі дороги і стежки так засипало, що не знаєш, куди тобі йти. Як би не ті верби, не знав би, кудою дорога і мусів би блукати по полях до загину. У таку хвилину мене доля загнала у місто, бо в суді справу мав.

І не пізно вийшов із міста і горло закропив чаркою і сам наче папець додому подибав і гумор був і охота. І кійок у руці і пляшка у кишені. А сніг від раня впав повище колін і йдеш і застрягаєш, мов у багно, а краще в пісок, і слід за тобою остається, мов хто борозну виорав. Верби обліпилися снігом, мов болотом, аж гілля ламалося. І то мов на біду, ніодна підвода не трапилася. Зрештою, хтож у таку пору, у непривітну хвилину кудись виїзжає? Чи там іде? Нема нікого, ні живого духа, навіть голодної ворони.

Коли почало смеркатися, я увійшов до Гувник. Тоді і сніг перестав падати і хмари розступилися і зорі почали розсіватися по синьому небі. З чола лився піт, а ноги так утомилися, що вже з бідою ноги волочив, мов колоди тягнув і всіх зусиль докладав, щоб додому допльонтатися. Якось дотягнути...

Коли вже дійшов на міст, коби ще за фільварок і в селі переночую — думаю і Богу дякую. Так утишився, наче був би в своєму се-

лі. Як тільки перейшов міст, за мною покотився дрібненький дзвіночок, і твердий тупіт кінських ніг, що дуднів об дерев'яний міст. Я оглянувся і здивувався, звідки взялися тут такі вороні коні і така блискуча підвода. Коні, як круки, а пішні! І ось-ось мене доганяє і не доганяє, хоч коні біжать та все на одному місці. На переді сидить фірман, а позаду окутаний у кожухи, мабуть сам пан, тільки очі його світяться, як у вовка.

— Гов!..

І стримав коні коло мене і до мене почав розмову. А коні так рвалися, що мало віжки не порвалися. Бистрі, наче гірський потік.

— Сідайте, господарю! Може вам ще і далеко додому, може втомилися. Хоч трохи підвезетеся.

Мене мов у лоб ударило. Та так здивувався, що такий великий пан такого простого мужика на свою підводу хоче взяти. Я став і думаю: І що мені робити? А цей настає:

— Та сідайте!

Я рад-не-рад сів. Може і справді хоч трохи підвезуся, хоч трохи ноги відпочинуть. Присадився біля фірмана і цей більше словом не відозвався, хоч почав його питати про щось. Махнув лише батоном, а коні як не скочили мов шалені, як не дали ногам знати, що аж нас курява із снігу вкрила, а вітер такий став, що я аж шалку почав тримати, бо думав, що з голови вирве. Та така стала заметіль, що Божого світа не стало видно, а верби, що при дорозі, думав, усі з корінням повириває. Як живу, такої заметілі не бачив та сумнівався, чи мій прадід-дід коли бачив. Бо життя є довге та всяко в нім буває.

— Що зі мною сталося, як саме сталося, то я не пам'ятаю. Тільки коли отямився, було тихо, ні подиху вітру, а я лежав по самі вуха в снігу та й ще під мостом, що край села, біля церкви. І такий був помучений, що ледви віддихав, наче мене хто душив. Трохи зібрав сили і ледви виліз стромим берегом із під моста. Перехрестився і пішов далі.

Ми слухали, наставивши вуха, наче ті зайчики в полі і мимоволі поза наші спини мурашками пролазили, страх, огортав у свої непривітні обійми, лякав душі і тиснув краєм серця, мов закладав на серце тісніший обруч. А Орися аж трусилася, чи так із страху, чи зі зима.

— Ще раз перехрестився, плюнув, думаю, хай йому в очі і струсився зі снігу, бо виглядав, мов мельник у млині і посунув далі. В село вже не хотів вертатися, ніч зоряна та якось прийду до хати. Бодай за годину, бодай за дві, а все прийду.

— Так відійшов я за троє стай, на гору. І десь над лісом почав виходити місяць і палахкотіли зорі, мов свічки від подуву вітру. І знов за собою чую голос дзвінка, що голосно котиться за мною і мене доганяє. Щораз голосніше і блище. Я оглядався.

І тут за моїми плечима стоять булані коні, мов які цісарські гриди-жоло. На переді сидить господар у кожусі і баранковій шапці. Бачу, що це якийсь порядний та багатий господар. Стримав коні і перший почав до мене:

— Далеко, господарю?

— Та до Баботич! — відповідаю і ласо споглядаю на порожнє сидіння, що за ним ще й білою веретою прикрите.

— Сідайте! У вас десь і ноги зболіли!

— Дякую! Та звідки ви? Сідаю і питаю.

— А цей більше не відповідав. Коли я сів, він махнув батоном і щось забурмотів собі під носом, чи до мене, не дочув, а коні, мов чотири вітри рушили і шалено пігнали і вихром закурили снігом, що мені здавалося, що вони на крилах полетіли, на перелай через поля та понад ліси, а від сніжної куряви світа не стало видно. Аж страх огортав поза спину.

Як довго їхав, не знаю, бо так мені світ закрутився, що не знав, що зі мною робиться. Тільки коло вуха гуркотіла бистра вода. А коли отямився, довго оглядався, де саме я є.

— Я лежав під другим мостом на льоді і в снігу та так замерз, так зачочанів, що ледви собою рушив. Перехрестився, змовив одну Богородицю і поволі виліз з-під моста на дорогу. Розігрів руки і потягнув далі до хати, а йти ще шмат дороги.

Уже місяць світив й іскрився по снігу, мов дорогі камені, з неба падали зорі, а морозець щипав по лиці й вітер невимовним холодом огортав спину.

— То ви, діду, відважні! — сказав я, а дідо тільки моргнув вушми.

— Поволік за собою ноги, що здавалось, замерзли в чоботях, мов важкі колоди, а на повіки клався важкий сон, як олово і хотілося десь положитися спати, хоч би і на снігу. Але іду! Зібрав усі сили, випив решту горівки, закурив люльку аж іскри з неї сиплються. А вітер котиться і шумить по вербах, що злегонька тому ясному місяцеві кланяються... Гнуться... Гнуться... А світ, мов білою плахтою покритий.

Іду і спішуся. Хоч сніг повище колін і за халяви сиплеться — то йду. Коли зайшов за скрут, дивлюся, приглядаюся і пізнаю горбатую конячину, подібну до цигана Сенька, що головою хитає на всі лади. А, це Сенько сидить! Коли підійшов до самих саней, то й питаю:

— То ви, Сеньку?

А цей глянув і заблискотів очима, як кіт у ночі.

— То я! — відповідає гугнавим голосом. Я так дуже не приглядався, тільки втішився, що дігнав знайомого і напевно підвезуся під саме село.

— Я з вами сяду, Сеньку! — І сідаю.

— Та сідайте! — відказує Сенько і підсовує мені околот соломі, бо сідала не було. Я добре примостився в соломі, мов курка і ноги взяв під себе, щоб не замерзти, бо морозок здоровий почав брати. Циган більше мене не питав, тільки почав розмову, а далі, мовчав наче стіна. А коняка так тягла, що ледви рухалася.

— Та скорше, Сеньку! — сказав я з притиском, бо мороз почав холодити. Циган махнув батоном, а конячина, що ледви рушалася, як не дасть ногам знати, як не візьметься звідкись хуртовина, що знов Божого світу не стало видно і аж страх! І за горло щось почало душити, що і слова не міг проказати.

— Господи! — Проказав на силу скрізь зуби і відразу мене прело душити. Тоді я вже не їхав, а лежав у снігу і то знов під мостом глибокому потоці, звідки тільки крайчик неба видно, як синю пляску. У тім шибеницькім потоці під мостом...

— То ви були відважні! — кажу і поза дідову голову штурхав Оприсю, яка вся трусилася.

— Бачите, що злі в різну постать перемінюються, щоб тільки довіка заманути. І ви, коли вийдете на шлях життя, треба добре оглядатися, з ким будете приставати в дорозі...

За вікном сипав сніг як із мішка, а в печі, мов десь за горами дніло. Ми з увагою слухали, як нам дідо розповідав своїм грубим лосом, що током розливався по тихій хаті.

МОРЕАС

Берклейська відьма

Зойк ворона у бурю пролунав,
У бурю чорний ворон полінав.

В долині Ніт, над хатою своєю
Його почула відьма із Берклею.

Стара скавала: „Ось мені кінець,
Нехай прийде сюди мій сив-чернець“;

Нехай прийде сюди дочка-черниця,
І гріх мені перед кінцем проститься“.

Дочка і сив у темну ніч пішли,
Святі дари з собою понесли.

Старій, як глянула, запали шоки,
І очі в жаху стали їй широкі.

Вся затряслась, вціпила пальці рук,
І вихопився крик нелюдських мук:

„Навіщо, Божий дар! Мені він зайвий,
Бо не розчините дверей у рай ви!“

Заанала я, літавши на метлі,
І мертвечини смак, і смак землі.

Варила руту я і вілля кляте
Жіткам, що хтіли викиднів рожати.

Щоб повернути молодість назад,
Пила я кров невинних немовлят.

Пекельне полум'я мене поглине,
І не простить Господь гріхи-злочини

Ви воду посвятить, мій труп скропть,
Самшит мені на саван покладіть.

Труну мою поставте в Божім храмі,
До стін її привийте ланцюгами,

І запалить свічки, — всі скільки в,
Хай світло хвилями мій гроб валде.

Три дні й три ночі хай ченці чатують
І молитвами хай мене рятують.

Нехай в важкі, великі дзвони б'ють,
Нехай протяжно дзвони ті гудуть.

Такий наказ віддай, дитино мила,
Щоб не зайшла у храм нечиста сила“.

Завмерли на вустах слова страшні,
І стали очі їй — немов скляні,

Під шкірою застигла кров у неї,
— Отак померла відьма у Берклеї.

Водою скроплена, стара лежить,
На груди сив поклав самшиту віть.

Труну поставили у Божім храмі,
До стін її прикуто ланцюгами,

А кожна свічка полум'ям цвіте
І відкидає сяйво золоте.

Ченці урочисто псалми читали,
І божі співи в клироса лунали.

Гули великі дзвони угорі,
Гули протяжно, довго, — до ворі.

Минала перша ніч, і тої ночі
Свічки зоріли мов дівочі очі.

А хор бісів їздаля долинав,
Немовби в горах вітер гуркотав.

Тоді й священників слова гучніли,
Хоча серця їм в жаху крижаніли.

Гучніше давін у церкві стугонів,
І раз-у-раз дунав гучніше сів.

А в чотках в руках перед труною
Молялася за матір брат і сестрою.

Уранці перший півень проспівав,
І хор бісів розтанув і пропав.

На другу ніч у церкву грім ударив,
Силою й сіркою усіх ошпарив,

А хор бісів вже поблизу стогнав
І стоголосо рявкав і вищав,

І дзвони бовкали, зовсім шалені;
Сівали всі ченці, як навіжені,

А кожен із священників тремтів,
Біляшай від сутани, полотнів.

Уся холодним острахом пройнята,
Молилася черниця поруч брата.

І знову вранці півень проспівав,
І вдруге хор бісиний змовк, пропав.

І третя ніч прийшла. У хмарах чаду
Вона була — як вихор листопаду.

На склі немов зігзаги блискавок,
Спадохувало полум'я свічок.

В танку кружляв навколо рій бісиний,
Гуло потужно люте голосіння,

Мов гураган, що зливами шумить,
Мов той прибіій, що береги крушить.

Шляхом помчав у чорному плаші.
Не дай Господь зустріти їх вночі!

І. МАЛЕТІЧ

В сталінському „раю“

Рівно десять років минуло з того часу.
Але і тепер при спогадах про нього, робиться аж жахливо, тіло холоне, волосся становиться диба, хочеться плакати, ховатися невідомо куди, в безодню, в прірву, щоб лише небачити того тяжкого мучення народу зокрема в 1933 р.

Тихо, тихо. Нічний спокій. Лиш зорі на небі миготіли, мов якусь раду радили. Раптом пролунав спів півня, що порушив нічну тишу і його голос пронісся хвилею над тихим селом і там десь далеко затихав у гаю, другий, третій. Це перші півні проспівали, і знову затихли, знову мертва тиша.

А он в садочку біля хати, стоять дві чорні постаті. То двоє вірних, ще не розійшлися, стояли в ніжних обіймах. Час їм інше, скоро, здавалося, але вже другі півні заспівали — час розійтись. Вони раз полинули в ніжні обійми і дарували безліч палких поцілунків, але кожному від вірності любові.

На мить завмерли, вони не відчували себе в обіймах нарізно, а було одна істота з одним серцем...

Тихо прошепотів.

— Ранок. Незадовго вже й до праці.

— А сьогодні прийдеш?

— Прийду! Чекатимеш тут, коли запізнюсь. А ні, то так як перше...

Гожевим, сайвом загорівся небозвід.

Вже зіроньки згасали...

Защебетав соловей сидя на гілочці, заспівали півні, загавкали баки, замукали корови, ідучи в стадо, заскрипіли вози, ідучи в поле, а там десь чути: гей! Куди!

Щоб! Цабе! і все це зливалось в один якийсь нерозбірний шум, що носився хвилею в повітрі... і там десь далеко стихав у лісу...

— Ей Миколо! чому ти такий сумний, мов жінка била? — жартуючи промовив дід Павло.

— Егеж! на поле їду на волах, а з поля мабуть «ворон», повезе.

— Та ну! А чому це так?

— Та чому. Сам знаєш, зараз голод, дають по 400 грамів вівсяних висівок на трудоспособного, а я ще шестеро маю таких, що тільки й чути, — папи мені, тато. — А чим їх годувать.

А це вчора приходив голова сільської ради, секретарь та фінагент, щоб платив; самооблог, істраховку, культзбір та доплату на позику, що нестачило вирахувати і з трудоднів.

А де ті гроші, самі знають, що я їх неотримую, а вимагають.

А я їм прямо сказав.

— Хочете, беріть мене, а не мене, то он на підлозі шестеро. Вільно я нічого не маю.

— Хату продамо. —

— А я їм і кажу, що її зараз ніхто не купить, бо весь нарід голодний, хліба продайте — просять.

— Що ти говориш!? В нашій стране голода нет. Ета временние затрудненія.

— Егеж! Багатьом трудно, а багато вже не витрималли ваших труднощів.

Недаром люди мовлять таке прислів'я:

При царю і царниці
Було жито і пшениця,
А при совітській власті
Нема чого в рота класти.

— Молчать! Подвулачник! Ми знаєм, що з такими делать. — і вийшли з хати.

— Ага! Тепер зрозуміло, чому ти такий сумний, але тепер весь нарід такий.

Тяжко. Але може незадовго з заходу, а може зі сходу-великий нарід подасть руку.

— Та Ви тихше, діду Павле!

— Та що там тихше. Вже скоро весь нарід наш заговорить. Хай чують! хай гадують!

А вози скрипіли, мов теж щось гомоніли, що їм тяжко і тихо плвли шляхом на поле. Гей! Цобе!..

— Миколо! ти всі ці плантації необорюй; спершу одну сторону а потім другу.

Ще довгоносиків небагато, а ще часу, хвiate нам копати ці рівчаки.

— Добре. Гей, щоб волики!

Раптом почувсь сигнал автомашини.

В Миколи серце стало на мить.

Глянув, а позаду стоїть «ворон».

«Ну, тепер прощай, мамо Україно і ти село Березоточа рідна і всі люди, прощайте діти мої і жінко», — промайнуло в голові.

Розкрились дверці і з машини вискочив в чисто убраний пузатий чолов'яга, в якого на голові аж мигтів кашкет з червоною околицею. Чолов'яга прямував до Миколи.

— Ей! ти будеш Николай Купенко.

— Я! тихо промовив Микола. Він знав, що його чекало.

— Но, значить пойдеш са мной.

— Куди?

— Сам знаєш, куда. Давай без разговора.

— А волів як? тут лишать?

— Не твое дело. Иди! — я сказав. Он — старік возмет.

— Візьму. Бодай вас пранці забрали.

Тихо прошепотів дід Павло.

Микола покірно лишив ручки плуга і пішов за чорноусим пузатим жидом.

Знов закрились дверці, загурчав мотор.

Повезли Миколу, тільки порох стовпом підіймався по Лубенському шляху і чорний «ворон» мениав і меншав і сховався за Письківськими Туполями.

Довго стояв та дививсь Павло Габелко, куди повезли Миколу. Багато пей чорний ворон вивіз з нашого сила добрих людей; Сухенка, Торона Луку, кващу. Та хіба тільки з нашого.

А хочби хто звідти вернувся. Як взяли, то тільки і бачили. І за віщо наш нарід гине. Сміються над нами, мучать нас прокляті жида...

— Гей, цоб! гукнув дід Павло на волів.

Таке наше діло. Тягни кажуть, поки мужі лопнуть, а лопнуть ці, то другі надінуть.

Але колись Бог дасть приде їм кінець.

Стара хата скривилась і її дах мов ось-ось зповзе на діл, а заплана вікна дивились на село, теж чекала свого кінця. Скільки вона знала лиха, аби вона все розказала, то людина, хочби з кам'яним серцем і тоб мусіла заплакати. І ось зараз в ній чути як голосить бідна Марія. То вчора прийшла вістка, що Миколу розстріляли, як «ворога народу», «як класово небезпечну людину», разом і конфіскація майна. І вчора ввечером прийшла комісія з сільради, забрали все, що було лишили стіни та діти і що мусить робити бідна вдова Марія.

Марія тужить, а діти плачуть.

Сонечко закотилось за темну, сіру стіну старого Гмарського лісу. Все зтихало, починало смеркати.

Вже де-не-де зіроньки засяли, і серповим зображенням вийшов місяць на небозводі. Тихо-тихо, вже пізній час ночі, весь люд зтомлений тяжкою колгоспною працею поринав у глибокому сні. Тільки не спала Марія, було видно, як блищав каганець в її хаті.

Марія стояла на колінах перед іконами і благала Бога, тяжко зіхаючи та заливаючись сльозами.

Підвелась і підійшла до своїх діточок, що злізлись на підлозі до купочки, мов голі горобенята і спали кріпким сном. Нахилилась, поцілувала кожного зоокрема і стала на мить.

Її очі залились слізми. А потім тихо шопотом промовила.

— Діти мої, дітки ви мої, сирітки, нема татуса не буде і мамусі. Замовкла.

Її серце то так билось, мов хотіло вискочити із її грудей, то завмирало на мить.

— Піду до Миколи, розкажу йому про наше тяжке життя без нього, скажу йому, нащо він вас покинув.

Замовкла на мить.

— Але ні. Він би вас не покинув, він вас так любив, як сам себе, він тільки вами й тішився. Але забили його прокляті вороги.

Лишилися тепер ми самі. Їй стало так жалко кидати діток, хотіла було будити і розказати їм, що вона хотіла їх покинути і пійти до Сули топитися.

Але глянула на них, що їх обливало блідим світлом від каганця, які вони були пухлі, і їх лиця були вже не червоні, невиднілись на них рум'яні, лише були сині, а попід очима білі капухи. Їй знову тяжко стало і вона знову залилась слезми.

— Діти мої, діти, ви сьогодні живі, а завтра буде вам тяжка смерть з голоду. Тяжко мені буде дивитись на вашу тяжку муку, — смерть. Краще я перша заповідю собі смерть...

Прощайте і простіть мені, мої діти... і вийшла з хати.

Тиха зоряна ніч.

Марія подивилась навкруги, на свою хату, огород. Постояла — а потім хутко побігла, мов молода дівчина, до низу, до балки, через сінокіє і там стала. Подивилась на село, що розляглося у долині і прикрилось зеленими садами і мов дивилось та слухало, що роблять такі без-

домні, як Марія, але мовчить, нікому не каже. Простилась з ним поглядом і хутко побігла. Через леваду і через діброву минаючи густі кущі верболозу та калини. Ось і над високою кручею старої Сули.

— Хух! аж тепер віддихну. Бігла хутко, щоб не чути, як гукать муть її діти, коли пробудяться. Але вони сплять кріпким сном.

Тихо-тихо.

Затьохкав зпужений соловейко, що своїм голосом порушив мертвий спокій діброви, його голос пропісся хвилиєю і там десь далеко зтихав у лісі.

Знову тихо. Мертвий спокій ночі.

Зорі мигочуть, мов хочуть промовляти до Марії: «Маріє! Схаменися, не губи свого життя і своїх діток». Але мовчать.

А внизу у підніж'ї кипіла-крутилась чорна вода, тільки там он на повороті вилискувала срібним промінням проти місяця. Марія довго, мов мертва, стояла над стрімким ярмом. Та щось згадувала і згадала свої молоді літа, Миколу, кохання з ним, одруження, діток і сьогоднішнє її тяжке життя.

Тяжко зітхнувши, промовила:

— Матусю моя рідна, навіщо ти мене породила в таку нещасливу хвилину, що я мушу тут блукати, свої долі шукати, мабуть я її тут не найду, мабуть я тут і заги...

Не доказала. І похилилась мов підкошена билинка, і шульбах у воду.

Розтупилась чорна кипуча вода, потім знову зступилась, і побігли хвилі кружальцями одна за другою і там десь пропадали.

Пішли оплески попід кругими берегами і там десь далеко зтихали. Знову тихо-тихо.

Рожевим промінням загорівся небозвід.

Ранок. Защебетав соловей, заспівали півні, заскрипіли вози ідучи в поле, пробудився від нічного сну люд, пробудились і Маріині дітки-сирітки.

Та тільки не пробудилась Марія. Спала кріпким сном огорнута в голубі бархати старої Сули.

А вітерець зтиха подихав і гомонів з очеретом:

— Спокійного сну бідній Марусі.

1. IV. 1943 р.

ОЛЕКСАНДЕР Д.

Ш к і ц и

1. Дві смерті.

Щодень — все ставало для старого Омелька цікавіше, і він бажав ще трохи пожити — побачити, що буде надалі.

— Дядьку Омельку, чого ви не йдете спати? — запитав його молодий парубок.

— Дивний ти, хлопче.
— А чого? — засміявся той.

— Хіба не знаєш чого? Цікаво... Хочеться знати, що з цього буде. Молодий парубок нічого не зрозумів і далі почав затягатися димом своєї цигарки, як і другі його земляки.

В невеличкому сільбудинку стало душно. Дим, як туман, піднімався вгору, бився об стелю, шукаючи виходу надвір. З усіх боків чутні розмови, сміх.

Омелько зіперся на стіну і почав роздивлятися в усі кутки. На сцені за полотном він побачив, як сновігають тіні, і, коли відкрили ширму, побачив чужих людей. То — представники з району. Вони приїхали встановляти нові порядки. Комуна будувати будуть. І лише це було дивним для старого Омелька.

Він намагався зловити всі слова, бо слух його вже притупився від старости. Але все те, що він почув, занадто було цікаве і дивне. Він чув, що влада хоче якийсь рай збудувати — комуна. І справді, то буде рай, якщо так зроблять, як кажуть. Люди всі будуть рівні: не буде ні багатих, ні бідних. Все, що кому тільки буде потрібне, то й буде мати.

— Це добре, — чує Омелько, як хтось говорить позаду нього. — Захтів горілки — є, захтів квасяного огірка — є, захтів нові черевинки — є.

— І справді, — подумав старий, — це дуже цікаво. Щоб ще трошки прожити, побачити чим все це закінчиться, а тоді можна вмирати.

А представник з району розказував і розказував. Омелько чув, що якісь машини будуть виробляти, що просто з них вареники будуть в рот летіти.

— Сідайте, дядьку, — хтось попросив Омелька, але він так заслухався, що не почув.

Молодий парубок торкнув його за рукав, аж тоді старий оглянувся і сів.

І знову слухав, що поле буде не діляне, а всі разом будуть сіяти і орати, весь скот буде вкупі, сади — для всіх, ставки — для всіх, — все для всіх.

Люди поміж себе гомоніли. Одні запевняли, що цього ніколи не буде; другі раділи, що це буде дуже добре; треті мовчали.

Представник з району закінчив свою промову і, вкінець, сказав, що хто хоче — може записуватись в колгосп.

Почали виступати, говорити. Одні намісці про щось кричали, другі піднімали руки в гору: хотіли говорити.

Голова комнезаму Гриць Щур навів порядок, записав на список хто хоче говорити і почав викликати:

— Микола Грушенко. Вам слово.

З салі до сцени вийшов поставний чоловік середніх років. На селі його всі вважали, як розумного радника і господаря. Господарство в нього було невелике; кожний клаптичок землі задарма в нього не пропадав, і робив він неабияк.

— Шановна громадо! — почав Грушенко. — Ви всі чули, що казав представник. Воно наче правда, а все таки самому краще хочеться господарувати. Може воно й справді навезуть різних машин і легше буде для нас і скотини.

— Ви не бійтеся, Микола, — перебив Щур Гриць. — Щоб тільки колгосп організувати, тоді все піде, як по маслі.

— Не перебивай, хай вискажеться! — хтось гукнув з кутка до Щура.

Той замовк.

— Шановна громадо! — продовжував Грушенко, — Я не протів влади, я не проти колгоспів. Я поступлю в колгосп тільки тоді, як побачу, який з того толк буде. Представник сказав добре. Як би воно так було, я б зараз поступив в колгосп. Я кінчив.

Люди загомоніли: всі чогось хвилювалися, всі чогось надіялись.

— Гаврило Потайний! Вам слово.

— Громадяни! — почувся з кутка голос niskликий, як жіночий. — Я хотів те сказати, що сказав Микола.

— Захарко Задавака! Вам слово.

Захарко гордо вийшов аж на саму сцену, заклав руки в кишені і голосно крикнув:

— Шановні громадяни! Я те саме хотів сказати, що сказав Гаврило. Він затих.

— Захарку, ти кінчив? — запитав Щур.

— Кінчив.

— То тоді має слово Степан Макітренко, — читав Щур.

— Я, шановна громадо! — гукнув і втих, наче почав розглядати всіх кругом себе. Ці слова він вимовив так, немов він — шановна громада, і на нього всі звернули увагу.

— Та швидше! — гукнув хтось нетерпляче.

— Я, — продовжував Степан, — хотів те сказати, що сказав Захарко.

... Збори тяглися. Всі по одному брали слово, а домовилися разом. На диво всіх вийшов старий Омелько.

— Я вже старий, люди. Мені скоро стукне 82. Але світ такий цікавий став, що ще хочу на день більше прожити — побачити, що буде, як всі разом будуть сіяти, орати... Може машин всяких з Гамерики навезуть, тоді скоту менше треба буде. Я ще хотів запитати господина представника, чи весь скот і птицю будуть докупити забирати?

— Все, все. На те ж комуна зветься.

— Це дуже дивно. Може будуть жінок від чоловіків в комуна брати?

— Ні, цього не буде, — запевнив представник.

— Дуже добре, — зрадів старий Омелько, — бо я дуже хочу з своєю бабою вік дожити...

Записувались в колгосп. Одні записувалися, другі виписувались уже спішили.

Так тягся вечір дивний для старого Омельки.

—o—

Настала весна. Скоро оранка, сівба.

Старий Омелько лежить на полу, стогне:

— Калино, іди сюди.

Його жінка підійшла до полу:

— Може ти води хочеш?

— Ні, стара. Вже могила мене кличе. Смерть за плечима стоїть. Скаже мені, як колгосп, комуна?..

— Завтра вже орати їдуть.

— Завтра? — здивувався Омелько. — Жаль, що хворий... Мабути не побачу яка це комуна... А воно цікаво, стара... Він посміхнувся, ще раз глянув кругом і помер...

— о —

...Через три весни... Відна стара Килина безпомічна. Померла... Тільки не так вмирала вона, як Омелько. Не з радістю, не з бажанням жити і побачити, що буде далі, а з прокляттям на устах на колгосп і всіх, хто залишив її без хліба...

2. Вірний друг.

— Не грайся, Сірко. Бачиш, що часу немає?

А Сірко, як нарочито, лягає на спину, хватає старого Тиміша лапами за ноги, або скаче йому на груди.

— Посидь, я тобі кажу.

Сірко слухає свого господаря: лягає животом на спориш, ложить голову на передні лали і дивиться зеленюкуватими очима на Тиміша, який збирає між високою стернею по колоску і кладе в торбу.

Навкруги тихо і тепло. Колоски в торбі шуршать, лізуть догори, а коли сухі вуса попадуть в рукав — нестерпно свербить тіло.

Дід Тиміш, зігнувшись, піднімає кожний колосок. Його сиві вуси, як вуси пшеничного колоска, звисають, а в них грається вітрець. Зпід ніг вискакують миші, тоді за ними гониться Сірко, а коли миш вскочить в нору, — він ще довго заглядає всередину, потім починає грабати. Раптом він насторожив вуха, раз гавкнув.

Тиміш випростувався, підвів голову і побачив, що від шляху прямо до нього на ситому жеребці скаче завідуючий радгоспу.

— Щоб хоч лиха не було, — подумав старий і знову почав збирати в торбу колоски.

Але ще здалеку завідуючий почав гукати:

— Гей, ти, іди сюди!

Тиміш взяв торбу на плечі і пішов. Вслід господареві побіг Сірко, покинувши ганяти мишей.

— Діду, — сердито гукнув завідуючий з коня. — Хто тобі дозволив красти хліб?

— Що, ви? Бога бійтеся! Я ще ні в кого нічого не крав і в вас не краду.

— Що ти робиш?

— Колоски збираю.

— Хто тобі дозволив? — запитав той уже підвищеним тоном.

— Всерівно ж вони пропадуть.

— А твоє, дурню, яке діло?

— Та не кричіть, добрий чоловіче. Хіба не можна по-людському поговорити?

Завідуючий радгоспу аж скипів, нервово вдарив в боки коня, кінцятів бігти, але він за повіддя його зупинив.

— Це ти, старий чорте, ще вчити мене будеш? Давай сюди торбу!

— Ні, не віддам: це мій хліб.

Сірко третєся в дідових ногах і косо дивиться на противника.

— Твій хліб? — І завідуючий вдарив старого батою по плечах.

Старий навіть не зігнувся, не скривився.

— Сірко, візьми його. Бачиш, що він...

Більше Сірко не ждав: два рази гавкнув і повис на жирному задові жеребця. Його гострі кігті влізли в жирне тіло, і кінць, як обпечений, став дибки, вдарив копитами об землю і пустився в шалений біг.

Тиміш лише всмів побачити, як завідуючий радгоспу хотів батою вдарити Сірка, але на своє лихо дошкульно зачепив коня, і кінць ще більше побіг.

Біг полем навпрошки, скакав через рівці, через купки половин від комбайна. Але коли він наблизився до дороги і плигнув через рів, завідуючий злетів з коня і залишився лежати.

Ще довго висів Сірко, намагаючись відірватися, тільки його кігті так в'їлися в кінський зад, що він лише далеко-далеко в степу покинув коня.

Тиміш, не оглядаючись, пішов до села. І, коли дійшов до своєї хати, з куців безу вискочив захеканий Сірко, підбіг до старого Тиміша, скочив йому на груди і почав лизати руки.

— Ти втомився? Нічого... Зараз намнем пшениці і будем варити куліш.

3. Забрали...

— Івасю, іди сюди, — гукає учителька Івася.

Він швиденько складає свої книжки.

В класі пустіє: всі галасливо вибігають надвір, мов бджоли з вулика, і спішать додому.

Івась підійшов до вчительки і допитливо глянув на неї.

— Візьми подарунок від мене — цю книжечку.

— Мені? — Івась схопив книжечку в обидві руки, оченята заграли огнем радості.

— Тобі, бо ти гарно вчишся.

Івась не знає що казати: такий радіє. Це ж така гарна книжечка. Малюнки які гарні!

Він вибіг надвір, держачи подарунок притиснутим до грудей.

Навкруги тепло. Далеко на захід збираються дощові хмари. Теплий вітер б'є в лице.

Івась хотів догнати Петрика, показати йому подарунок від вчительки, але даремно, бо Петрик давно вже пішов.

Він збіг шляхом з горба, потім стежкою на леваду до річки. Трава м'яка-м'яка, мов вовна. Споміж неї виглядають жовтіли головками куряча сліпота, листата пшінка. Річечка плюскоче, виблискує на сонці, як риба лускою.

який? Ні хліба, ні до хліба! Вічно позички, вічно довги, так що як проїде час розрахунку, дулля під ніс дадуть тобі і квит! Іди, мов, Данило, чи там Степане, нема тобі чого доставати.

Все на авансах вибрав. А ні, то ще й сам у довзі останешся. Чи було так? Галина моя минуле літо робила, а як пішла за хлібом, то й і кажуть: 70 кг жита передали тобі ще в минулому році, віддай, знають.

Помвдрилися бач. А де взят?

Ще хочби сам! А їх же ціла кагала дома сидить, малі, заробить ні а їсти дай!

Будь воно прокляте таке життя!

Михалевич уважно слухав хриплий, надірваний голос Данила, коли той скінчив, заговорив спокійно: «Правда твоя, Даниле. І не тільки тобі так прийшлося, ого, нехай тільки розказувати отут стануть! Ні хліба, ні топлива, а податки які? — було! Пережили, здається... Їм не повернутися вже! Сійте!

Прийде осінь, — поділимо землю, кожен як схоче, собі оброблять стане!..»

Сивий дід Луценко насунув на самого лоба руду шапку і схилившись на віз смоктав довгу люльку. «Бге-ж! Каки-каги! Побачимо! Кхх-кхх! — знову залився хриплим в'дливим кашлем. — Ждали не тільки. Підождемо ще!» І поринув дід у свою глибоку старечу думу. Згадував, як колись було.

І вчувся йому знову дужий батьків голос, що вслід коней гукав на вітер: «Но, но, ворони!»

А ти, Степко, не зивай, бач цей клятий Сірий все одтягне. Підгонь його! Отак, отак, добре, сину, вчись, мене зміниш!..» І мерещиться перед дідовими очима картини рідної ниви в степу, над Ломачиною. Жайворонки співають, плуги дзвенять по степу... Прошло!» — гірко думає і хитає сумно сивою головою дід.

— Не вернуть! Я хоч змолodu пожив, похазяїнував!.. А що вони от зазнали? — і кинув погляд у степ, де з другої сторони шляху волочили рілля молоді хлопці. Важко зітхнув дід і положив у рот кінець товстої саморобної люльки.

Орачі продовжували розмову з агрономом.

Коні спокійно жували сіно і поглядали в степ...

...Іванюша, щокатий сільський мужик підняв з сіна грудку землі і кинув Андрієві на груди: На, Андрію, кажеш тобі землі мало. Бери, може засієш і ти на старість свій клантик. Ха-ха!

Не хочеш? Он як! Багатий значить!» — і реготав, аж піт на лобі виступив.

Андрій Тимофійович, кремезний рослий чолов'яга, відкрив з дрімоти очі й незадоволено глянув на Іванюшу.

«Ось геть ти жартувати! Так задрімав був добре. Проти сонця... Не було треба пробудити!»

Іванюша, аж покотився зо сміху: «Он як! Спирь, значить. Гляди, бо й на цей раз проспирь землю. А в кооператив, мабуть більше не суєтсья, кинь ти й думати про нього!»

«Яку землю?» — підвівся зацікавлений Андрій.

«Та ти що й не чув? Землю будуть ділити. Пап Михалевич каже — кинув йому у відповідь хтось з гурту.

«Отуди к бісовій матері! Диви, як схопився, землі захотів? Чекай, свену!» — не переставав жартувати веселий Іванюша.

Дід Овдій згорнув довгу миколаївську свитку, котру ще як у Харкові в 1904 служив, то пошив, тепер всю до рубців стерту і притулив до своєї козирком долоні: Іч як скоро йде вгору! (на сонце). Пора, мабуть, хлопці рушати. Ще разів по три обійдемо та й на обід відірагати будемо. Погода гарна, поспішати треба, поки не задощило».

Михалевич попрощався з селянами і повернувши на шлях до своєї ярочки, поїхав у сусіднє село. Діди-сівачі понабирали в торби зерна і пішли понад ярмом до шляху.

Піднялись і орачі, підгорнули сіно до воза, лягнув чийсь батіг по ярмаку борозенної і вже попісся степом відгомін криків орацьких і дзвін сталі селянських плугів.

«Но, но, ворони! Не відставайте! Скоро й до краю дійдемо!» — Так, як колись в давнину...
І сміявся степ у відповідь їм...

II. Пам'ятне.

Ніч. Свіжа і тепла серпнева ніч. Пастухи давно вже позаганяли стадо до ставнь і полягали спати. Змовк дитячий веселий сміх... Тихо в селі. Віянув вітерець з яру, приніс пахощі сосни.

Зашелестіли садки, десь глухо вдарило об тин перестигле яблуко. Хмари на небі, наче пір'їни, легесенькі. Перекотились через місяць і знову брязнуло по землі сліпуче світло. Ну, як не гукнуть над селом у цій тиші, не розбудить його з солодкої втомі?! Гей, хлопці, дівчата, виходьте гуляти! На вулицю! З тіней!..

І покотилась луна через тини, завзятим парубком перескакуючи, поміди вишнями, зачіпаючи головою їх зелені кучері, шелестячи й плутачись в довгому пересохлому гарбузинні, наче полохливі кацани з чужих огорідів тікаючи застигнуті врозполох хазяйським хлопцем.

І зразу ж відгукнеться десь з другого кутка громом веселого парубочього сміху. Тоді заскриплять всюди сіношні двері і дівчата повибігають на вулицю.

Побачивши їх хлопці шаснули під акацію і притаїлись.
«Та тут нікого немає! Де ж це вони? — здивована звертається до своїх подруг синьоока Галя, молода, рум'янолиця дівчина. — А тільки що кричали ж!..»

«Сідаймо. Підождем!» — пропонує чорнява Марфуша.
Посідали на травичці під кріслатою яблунею і вже Поля починає співати пісню:

Ні тучки, ні грому,
А дощик іде...
Козак до дівчини
Щовечора йде...

Хлопці тим часом підкрадаються ззаду та до їх: Агов! Айда-а-а...
Схопились дівчата, сміх, крик...
Тільки дуна понад селом... Аж верби нахилиються край моста,
п'ють воду з глибокого ставу...

А місяць сяє так ясно і гарно, Боже, як гарно надворі! Ні хмар,
ночки, хіба де одна легенька, біленька, мов янгол плине...
Пам'ятаю: віконечко відкрите в садок, під розлогу грушу, в ньому
дыхає ніч серпнева, ароматами достиглих плодів.

Та промені місячні на долівці смугою довгою простелилися.
Батько сидить край столу, чай п'є.
Мовчазний. Думає щось... Мати на полу, в запічку, зітхає важко
в часу-на-час зронює слово. Сумно, сумно, так.

— «Боже, і кому вона здалась і на що вона!.. Пропадуть мої
ночки, мої квіти дорогі. А я все чекаю, що прийдуть, все виглядаю.
Ванька вже відколи це не бачила! Ще як позаторік в одинок приїздив
та й досі».

Рябий кіт лежить у пелені, муркоче якусь пісню. А дрімота не
у вікно з вулиці долітають веселі пісні дівочі. І згадується тоді
лодість. Наче з туману. Як дівувала ще!

Як ходив до неї Петро, син шинкарів...
Любилися, поборалися. Діти пішли. Господарство. Трудилась
Скот, свині — скільки їх було? Сили не жаліла, робила.

А тоді все на нівеч звелось. Скот забрали, землю забрали, хату
дали — пішли по чужинах скитатися. Звідали вже горя того, не да
Боже і ворогові своєму! І холоду і голоду. А ні спокою тобі ніколи,
ні радості! Все для їх!.. Росли, та не досіли, порозходились. Як мина
нята ті!.. І ні вісточки тепер, ні словечка. Де вони? Звідки виглядати?

Сльози пекучі й рясні котяться невпинно по запалих старечих
ках. Де вони й беруться? Ні вдень, ні вночі спокою від них!

Сидить, та все згадує, як Петька ще маленьким у лісу заблудив
та люди, спасібі їм, найшли, привели. Таке ж мале було!..

Боря, бідолаха, що вже золотухою одстрадав! Переніс, виріс і
шов... А вона ж, як берегла його, все, що діставала, їм несла...

Думала старістю відпочити, повтішатися ними. Ваня, той був
чазний і самотній, все по лісу ходив, та слухав, як шумить він... Та
і пішов з дому з серцем враженим, поніс у тяжке життя любов до
роди...

Згадує, як серед холодної зими повикидали їх з хати на сніг, ті
люди, бузувіри прокляті. Позалазили тепер у нори, наче й не було їх.
Ні, люди вам не забудуть!»

Сльози падають в пелену. Рукави намекли, не вбірають вже.
«Що вони зазнали? Сходили в теплі, чи з'їли сито? Відолаш
діти!..»

Місяць крізь вікно дивиться...
А батько мовчить. Важка й сумна дума застигла на його чолі.
І може не один волосок в ту ніч посивів. В ту пам'ятну ніч!..

...На столі портрет сина. Сіра, стара фотографія. Ще як у Ков
був, звідти прислав. «На пам'ять!»

Вона ж його сама віночком убрала, сльозами полила. Де він тепер
Нічого не чує. Ніхто й словом не перекаже...

Снуються думи чорні та злі і стукає так тривожно і тяжко хворе
серце.

«Не бачить уже мені їх, не бачить!..»
І хилиться стомлено його (батькова) голова в сивій чуприні, зля
гає на руки, наче підрізаний колосок. Сльози раптом ринули з очей
гарячим потоком і ридання придушене вирвалось із глибини душі.

— «Чом я не вмер тоді, коли цілі роки вештався по світах під ку
лями, під вітрами злої недолі. Тоді лихо минуло, прийшлося на ста
рість відповідати за все...»

ІВАН БАРЧУК

Серед розквітлої природи

Весна. Весела, радісна весна. Як не є важко на серці, коли пори
неш в глибину розквітлої природи — забуваєш про все горе, лихо й му
ки. Як не радіти, не веселитися, коли навкруги все радіє, усміхається,
співає. Полюбуйтеся садочком, який викохали роботячі Лаврінові руки.

— Хіба я його для себе кохаю... — працюючи в садочку, говорив
Лаврін. — Дасть Бог — одружимо Онисю... Дякуватимуть діти і добрі
люди.

Садок хоч невеличкий, а гарнісінький, як розквітлі троянди. Ще
кращий... Від межі і від вулиці двома рядочками пишються вишні,
заступаючи своїм цвітом і зелененьким листям внутрішнього красу са
дочка, лише горою видно вершечки розквітлих груш і яблунь. Щоріч
но розцвітаються вишні, сливи, яблуні, груші і інші рослини, але рід
ко так ясно все розцвіталось, як цієї весни. Посеред садочка красу
ється найдобріша, найрозкішніша яблуня, під якою люблять, відпочи
ваючи, повеселитись, нарадуватись молодь, старі батьки і сусіди. Між
гіллям яблуні, висмоктуючи нектар з розцвілих квіток, гудуть бджоли.
На самім вершечку яблуні кує зозуля. З долини долітає спів соловейка.

Під яблунею на розстеленому рядні, милуючись природою і своїм
коханням, сидить розквітла молодь: Іван, Онися, Клим і Олена.

— Ой, як хочеться співати... — Онися, слухаючи спів природи, бу
ла переповнена радісними мріями, яких не могла висловити. — Все спі
ває навкруги... Бджоли і ті гудуть, співають.

— Хіба ми не вміємо співати?.. Яка пісня тобі найлюбіша? — Спи
тав Іван. Йому самому хотілося найцікавішими піснями наповнювати
душу своєї коханої.

— Може про кохання?..
— Певне що не про розставання, — Олена пригадувала веселих пі
сень.

У садочку залунала пісня.
«Ой ти місяцю, а я зіронька ясна;
Ой ти парубок, а я дівонька красна...»

Розносила пісня навкруги. Хлопці і дівчата, прислуховуючись,
звідки несеться пісня кохання, спішили до тієї веселої кумпанії.

Клим, співаючи, перелистовував «Кобзаря».

— На хвилину перестаньмо співати... — Клим звернув увагу на заголовок «Катерина». — Непасна Катерина.

Всі нагнулися над книжкою. Оніси голосно читає:

«Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами».

Згорнула книжку.

— Я не можу читати. Колись читала... плакала...

— Чого це плакати? — Іван наїче розгнівався. — Було не закохуватись в якогось пройдисвіта — чужинця. Хіба мало українців?

— Так їй треба. Їй покарав Бог. — Олена підтримала Івана. — Давай волю сердцю. І тепер є такі дуриі, що вірять москалям і жидам. Яві може бути кохання, коли він наш ворог.

Іван понлескав Олену по плечі.

— От щоб такі дівчата всі. Я певний, що якийсь чваньковитий лях брудний москаль, гидкий жид не підступив би до України. Вони тоді залицяються, щоб потім посміятися.

Олені стало якось так добре, аж солодко на серці, що вона так вдало висловила бажання української молоді.

— Я не вірю, щоб з чужинцем було щасливе життя. Коли навіть москаль, лях чи жид візьме українку... Вона в нього не буде за жінку, а за наймичку. Одружитись з чужинцем... Бути ворогом своїй нації і своїм рідним дітям.

Розмова тривала.

Червяков, чекіст-партизан, йдучи п'яний від секретаря партячейки, зайшов на веселий спів. Він не міг терпіти українських пісень, та ще й тих, що немає в репертуарі, який затвердив комітет пропаганди. Червяков не йшов, а піднючував, коли переконався, що пісня несеться з Лаврінового садка. Він хотів застати на місці «злочину».

Молодь, перелистовуючи книжку, зупинились на «Тополі».

Червяков, мов лис до курей, скрадаючись, підходив до веселої молоді.

— Що за крик! — Звірем риннув Червяков над головами молоді. Всі здригнулися — замовкли.

— Ми не кричимо. Культурно співаємо, — оправдовується Іван. — Пісня написана у книжці.

Оніси і Олена переглянулися, живенько встали — пішли. Іван і Клим оправдовуються перед оскаженілим москалем-большевиком.

— Ми тихо співаємо і...

— Ви не маєте права співати! Де це ви вчитали, щоб серед дня в садку співати? Ще революція не закінчилась, а ви радієте?! — Червяков вихопив з Климових рук «Кобзаря» — роздивляється. Читає:

«Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями...»

— Що це за книжка?..

— Написав поет... Шевченко. Хіба Ви не знаєте українського поета? — Запитав Клим.

Червяков мовчки читав і похитував головою.

— Дос... Де ви взяли цієї книжки?

— У книгарні купили.

Червяков гнівно подивився на Кліма.

— У радянській книгарні петлюрівські книжки? Вам постачає ці книжки куркульсько-петлюрівська організація! — Дивлячись слід лоба, скрегоче зубами. — Контрреволюція... Дас-с. — Червяков вовком дивиться то на Кліма то на Івана. — Вороги Червоної Москви... — Мов гадина сичить.

Защеміло серце Червякова. Перед ним розкривалися картини боїв з сміливими синами України, які, не жалючі свого життя, гордо подіяли за волю свого рідного краю. «Це ті, що йшли під національним прапором проти Москви». Кров переповнила Червякове обличчя, голову. Йому здається, що перед ним стоять двоє озброєних махновців чи зеленівців. Витягнув з кишені револьвера, мовби поспішав до оборони.

Із веселим співом птаства переплітається жалібний плач-крик Івана. Іван, рятуючись від пуль, кричав, плакав, благав рятунок, хоч знав, що його ніхто не врятує.

Клим не кричав і не плакав. Він, прострелений Червяковим в груди, лежав під розквітлою яблунею.

Зо всіх кінців села збігалися люди у веселий садок. Але цей садок вже був сумний-сумний.

1922 рік.

ФРЕДЕРІ МІСТРАЛЬ

Мірейо

Провансальська поема

Пісня перша

БЕРЕСТОВИЙ ХУТРІ.

Виклад. — Звертання до Христа, що народився поміж пастухами. — Старий кошыкар, майстер Амбруаз та його син Вінсен просять погостинності на Берестовому хуторі. — Мірейо, дочка господаря хутора Рамона, вітає їх, як гостей. — Хлівому хуторі. — Мірейо, дочка господаря хутора Рамона, вітає їх, як гостей. — Старий, що був бороби після вечері просять майстра Амбруаза заспівати їм. — Старий, що був колись моряком, співає про морський бій під Командою Байї Сюфрена. — Мірейо розпитує Вінсена. — Оповідання Вінсена: лови шпанських мух, лови п'явок, гови бігуни у Німу. — Захоплення Мірейо, зародок її кохання.

Співатиму про дівчину з Провансу.
Великого Гомера скромний учень,
Спишу її кохання й молодощі;
Я з нею перейду країну Кро, —
Широкими ланами аж до моря, —
Вона була селянкою, тому
Про неї мало знали по-ва краєм.

Чоло її сіяло в молодощах, —
Прикраса іншої вона не мала,
Ні діядем, ні мантий дамашкових.
Та хочу я, щоб вшлявлена була
Вона, немов величя королева, —
Зневаженою мовою Провансу, —
Бож, лише вам, селяне, ми співаєм.

Ти, Христе-Боже нашої країни,
Що народився проміж гір і долин,
Надхви мене своїм святим вогнем!
Ти знав це: коли вже поміж листям
Од сонця і роси достигнуть фіга, —
Тоді прийде зажерлива людина
Щоб в дерева зірвати усі плоди.

Та між гіллям, що він його ламає,
Зведеш ти завше гілочку якусь
Угору так високо, що несатий
Не може досягти її рукою, —
Росток прекрасний, запашний та ранній,
Чудовий, стиглий плод, тому до нього
Злітаються пташки покоштувати.

І я бачу, тую гілку свіжу,
До неї динуть всі мої бажанья.
Я бачу, як тремтять під вітром в небі
Її листя, її плоди безсмертні...
О, Боже мій, вводи мою ти волю,
Щоб я на крилах провансальських слів
Міг досягнути, як пташка, тої гілки!

Над Роною, отам під тополями,
Між вербами, на березі її
Жив кошикар в хатині над водою.
Ходив він з сином молодим своїм,
В околицях і близьких, і далеких,
Од хутора на хутір, — оправлять
Всі кошики, діряві та розбиті.

Одного дня були вони в дорозі
З пучками довгих прутиків лозини.
Вінсен сказав: — На сонце гляньте, тату, —
Ви бачите, — над Магделоном з моря
Стопни із хмар збираються до купи.
Коли вони агромадяться, то можем
Ми змокнути, доки дійдем на хутір.

— Ні, — одповів старий, — то вітер з півдня
Листвою шелестить, — дощу не буде;
Коли б це йшло від Рони, — інша річ. —
— А скількома плугами орють, тату,
На хуторі Берестовім? — Шістьма, —
Промовив кошикар, — це господарство
Одно в найкращих у долині Кро. —

— Ти глянь лише на той оливний гай, —
Там єсть міндаль і трохи винограду,
Але чого нігде кругом немає, —
В гаю оливи рошені рядами,
І тих рядів єсть, як у році днів,
А тих дерев в рядах таксамо стільки,
Скільки рядів у цілому гаю.

— Ого! — сказав Вінсен, — тож безліч треба
Оливних абірачок для того лісу! —
— Е, це нічого, — буде, як звичайно,
Бож восени, — на день Усіх Святих
Прийдуть дівчата з Бо, і всі оливи
Зберуть в коші, в мішки та простирадла, —
Сніваючи, вони працюють швидко.

Старий ще далі говорив... Тим часом
Сховалося вже сонце за горами,
Засяяли од бурхав легкі хмара;
На зліганнях попарно конях верхи
Поволої їхали селяне на вечерю,
А ніч вже почала у млі гасити
На болотах далеких денне світло.

— Так, так, — проговорив Вінсен до батька,
Скирди соломи на току вже видко,
Ми близько вже до нашого притулку. —
Але старий продовжував своє:
— Місцевість наче створена про віщі,
Пасуться влітку по лісах соснових,
Зимою — в рівнині, — тут єсть усе. —

— Ці дерева високі біля хат
Дають їм тінь і прохолоду влітку!
До сажалки тече їм джерело!
Ці вулики з жолами, — восени
Беруть в них мед, але весною знову
Вони одходять, — сотками рої
Висять тоді на берестах гіллястих. —

— Але мені на всім оцім маєтку, —
Скавав Вінсен зневацька, — до вподобі
Та дівчина, господаря дочка...
Ви пам'ятаєте, — минулим літом
Завдала нам сплести два коші
Для збірних олив, а ще — дві ручки
До кошика маленького свого. —

Так розмовляючи, дійшли вони
До хуторського дому. На порозі
Стояла дівчина і готувала
Споживу для шовкових червчків, —
Тому в ниток вона сукала пасмо.
— Добри вечір усім, — сказав старий
І скинув прутики свої на землю.

— І вам дай Боже, майстре, — одповіла
Йому дівчинонька, — А я вожусь
З веретеном своїм... Спізнались ви, —
А звідкіля йдете, — із Фалаберго? —
— Якраз звідтіль, — та вечір надійшов,
І ми собі скавали: заночуем
На хуторі, — там на стогах соломи. —

Сів кошикар на околот, в ним рядом
Сів і Вінсен й обоє мовчки стали
Плесть уже початого коша.
І праця жваво йшла у них в руках, —
Із оберемку пруття витягали,
На хрест їх клали, сукали, крутили
Вони свої слухняні лозинки.

Не повних мав шістьнадцять літ Вінсен,
Але це був вже парубок дорослий,
Моторний, гарний тілом і обличчям;
Що-права, трохи був він засмуглядий,
Та чорная земля дав пшеницю
Найкращую, а чорний виноград —
— Таке вино, що затанцює кожний.

Як вправовати, поводитись в довою,
Усе добре знав, та не мистецькі речі
Він добре знав, а зовсім — звичайні, —
Творив він в пруття, а зовсім — звичайні,
Усе, що необхідне в господарстві;
Для в'ючного скота коші великі,
Всі короби для складання річей,
Малі короби, стужки, берестянки;

Лозянки і кошики в очерету,
Усе начиння, вінки і метли,
І багато іншого умів робити,
І працював, як майстер, — швидко, гарно...
Але до хутору вже повертались
З роботи люде, — із степів далеких,
Із перелогів, в парових полях.

Вже перед хатою у холодочку
Господаря дочка Мірею гожа
Поставила на кам'янім столі
Велику миску, повну зеленни;
Вже деревляними ложками всі
Боби із неї брали потихеньку...
А кошикар і син його плели.

Автім промовив пан Рамон, господар
У свій звичайний грубоватий спосіб:
— Ви-б в намі, майстре, повечерять сілі!
Покиньте кошики свої, — вже пізно, —
Дивіться, вже на небі зорі світять!
Неси для них дві мисочки, Мірею!
Отож за стіл, — бо ж ви мабуть втомилась. —

— Гаразд, — промовив кошикар, і вдвох
Вони пішли до кам'яного столу, —
На край його, і врізали там хліба.
Мірею, жвава і проворна, вмить
Приправила для них олію й миску,
Побігла в хату й зараз же звідтіль
Сама принесла їхнюю вечерю.

П'ятнадцять літ було тоді Мірею...
Ніде, — ні на морському побережжі,
Ані в оселях гірського увіччя,
Ані в цілій долині Кро, — нігде
Такої кралі другої не знали.
Її веселе сонце породило, —
Як квітку, гарну, ідиру й простодушну.

В її очах немов роса блишала, —
Людську журбу той погляд проганяв, —
Солодкий, чистий, як проміння зір;
Її голівка чорними косами
Була повита, — в кучерях уся;
Постава вся була така дівоча,
Як броскви-перса, круглі, ще не зрілі.

Жартлива, жвава, трошечки дикунка...
Колиб у шклянці чистої води,
Побачив хтось ту грацію, то він
Одним квітком всю випив би одразу!...
— А потім, згідно з звичаєм, про працю
Поговорили... (Як колись у нас
За батенька небіжчика мого!..)

Поговоривши так, звернулись всі
До кошикаря: — Майстре, проспівайте
Що-небудь нам, інакше за ідою
Заснамо ма... — Е, ні, — сказав старий, —
Той, хто сміється, в дивгу обернеться,
Як схоче Бог; співайте ви самі, —
Ви парубки, і молоді й здорові!.. —

— Ні, майстре, ні, — заговорили разом, —
Ми не жартуєм, не сміємось з вас!
Але погляньте, ваша шиланка повна
Вава ущерт, — так випийте ви з нами! —
Тоді старий сказав: — Колись в свій час
Був співаком я, а тепер, — що зробить? —
Вже дєркало потріскалося, як кажуть. —

— Будь ласка, майстре, заспівайте трохи, —
Гаразд все буде, — мовила Мірею. —
— Ех, кралечко, — сказав їй кошикар, —
Мій голос став, як колос без зерня,
Та щоб тобі сподобались, — готовий
Я заспівать. — І випив він вино
І потім пісню враз почав таку:

I

Байї Сюфрен в Тулоу
Дав знак усім своїм, —
П'ять сотен провансальців,
Нас вирушало з ним.

Англійців бити — охота
Була у нас усіх, —
Не хтіли ми вертатись
Не перемогши їх.

II

І от — широким морем
Вже місяць ми плвем, —
Нема нікого, — тільки
Чайки над кораблем.

На другий місяць буря
Далеко од землі
Застигла нас, — зазнали
Ми мук на кораблі!

III

А третій місяць злоба
Нас почала вже брати, —
Нема кого на морі
З гармат почастиувати.

В той час Сюфрен: — На гору,
На гору, діти, йдіть! —
Глянь, — марсовий на щоглі,
Зігнувшись, вже стоїть.

IV

Кричить: — на нас од півдня
Три кораблі ідуть!... —
Сюфрен тоді: — До зброї!
Гармати хай режуть!

— Хай виробують апочатку
Антаяських фіт воєн, —
А потім ще їм кошик
Пішлемо вдалини. —

V

Не встиг ще доскавати, —
Гармати заревли,
І сорок бомб погрому
Англійцям понесли.

За стрілами нічого
Вже чути не було, —
Лише трюнялись щогли
Та море все гуло.

VI

А вороги тим часом
Наблявлялись до нас
Облавок до облавку, —
Настав щасливий час

Байї Сюфрен в облавку
Гука: — Вогонь спивать!
Підемо ми англійцям
Олією мастить! —

VII

І екшпаж — всі разом
Вхопили, хто що мав, —
Сокири, галеварди,
Хто гак, хто ніж уваяв.

— На абордаж! — І скоком
Ми там уже були,
На кораблі англійським,
І битись почали.

VIII

Які були удари,
Як билися всі ми, —
Ломались щогли, тріскав
Облавок під людьми.

Ой, не один англійць
Утонивсь в морський воді,
Але і наших досить
Загинуло тоді.

— Чи не здається вам це неймовірно? —
Говорить хтось, — старий перебивав:
— Все сталося так, як сказано у пісні.
За правду ви не бієтесь, — будьте певні,
Бо я там був, — я на кермі стояв.
Тому, хоч би ще сотні літ я жив,
Я пам'ятатиму все те до смерті.

— Невже-ж були ви свідком того бою?
Там там вони, — бо троя із одного, —
Як молотом на наковаді, вас

Могли всі зачавити... — Хто? Англійці.
І старий моряк нахмурився од гніву.
Та за хвилину знов повеселішав
І став співать перервану пісню.

IX

Ми в двох годин до ночі
Кривавий бій вели
І сотня провансальців
У морі смерть знайшла;

Але ми потопили
У пороховій млі
Три гарні і великі
Англійські кораблі.

X

Вернулись ми до-дому, —
Всі паруси в дірах,
Потрочились облавки
І бомба у бортах.

Байї Сюфрен прощався, —
Скавав він: — В добрий час!
В Парижі королеві
Я оповім про вас.

XI

Ми одповіли: — Вірим,
Наш вождь, твоїм словам, —
Та що король нам вдів,
Нам, бідним морякам!

За честь його ми бились
З ворожими людьми:
Вернувшись в перемоги,
Тепер — без хліба ми.

XII

— Сюфрене милий, слава
Тебе в Парижі жде,
Та так, як ми, не любить
Тебе ніхто нігде;

Коли б ми мали волю,
В Париж сами б пішли
І короля до тебе
На пальцях принесли. —

XIII

Це ткач із Мартегалю
Для нас цю пісню склав,
Байї Сюфрен в Парижі
Тоді вже проживав.

Із задрощів там панство
На нього все звелось,
І нам його побачить
Уже не довелось.

Свій спів морський старий закінчив вчасно,
Бо голос вже топився у сльозах;
Короткою, однак, була та пісня
Для парубків, для слухачів його,
Бо довго ще вони без слів сиділи,
Плавляши голову, одкривши рота,
Неначе б чула ще отую пісню.

— Такиміто піснями розважались
Ми за старих часів, — та як співалось!
Пісні були прекрасні і довгенькі...
Той час минав, та що вам, молоді, а того?
Тепер співають нових вже пісень,
Французьких більше; їх слова добірні,
Але чиж в них хтось розумів щось? —

По тих словах старого кошикаря
Всі хлопці разом із-за столу встали.
З худобою до водою йшли, —
До джерела в поточною водою,
І співаючи старих пісень тихенько.
Під вербами вони поїли мулів.

Лише Мірейо восталась саміська,
Зосталася весела із Вінсеном,
І вдвох вони балакали між себе.
За кам'яним столом вони сиділи;
Іх голови помалу наближались
Одна до одної, — такі подібні
До чистих лілій на ставах Прованса.

Мірейо говорила: — Ти, Вінсене,
З лозинами блукаєш по світах;
Ти мусів бачити багато, — замка,
Околиці усі, всі свята, проші,
Всі гулянки, міста, долини, гори...
А ми все сидимо у себе дома —
На хуторі, — незнаючи нічого.

— Це правда, панночко, — сказав Вінсен:
— Коли їси агрест, дратуєш зуби,
Та, як вода, він заганяє жагу;
Так само, щоб анайті якусь роботу
Усякую погоду слід стерпіти, —
А в тім асть насолода в подорожжі,
Де холодок рятує нас од спеки.

— Так, по весні, коли надходить літо,
Як тільки вкривють китиці квіток
Всі дерева оливані, ми — йдемо
Шукати — скрізь по запаших садах,
На ясенях гиястих, шпанські мушки, —
Якраз тоді їм сонце надає
Отой зелений, той яскравий кольор.

— Ми продаєм їх потім по аптеках...
А іноді збираємо червець
По чагарах, або п'явок в озерах
Ми ловимо. Забавна ловля ця!
Не треба сіті, ні принад, а досить
Поставити ногу, скаламутить воду.
Вони й присуться до твоїх люток.

— А чи бували ви на прощі до Святих?
От там співають! Жаль, що ви не чули.
Туди з усіх країв приносять хорих.
Ми там були за храмового свята...
Маленька церквя, але людей, людей!
Дари приносять, моляться у голос:
„Святі великі, змилюйтесь над нами!“

— В той рік там сталося велике чудо...
О, Боже мій, яке то видовисько!
Мала дитинка на землі лежала:
Слабеньке, гарне, наче ягюляток,
Воно просило голосом сумням:
„Святі, зробіть, щоб знов я бачив світ,
Я подарую Вам ягвя рогате...“

— Кругом всі люди плакали... В той час
З мошами рака вже з гори спускалась.
Прочане тихо на коліна стали,
І рака тихо по-над них спивалась.
Тоді мов вихор у долині знявся,
Вся церква загула, заголосила:
„Святі великі, змилюйтесь над нами!“

— Дитину підняла хрещена мати,
І ручками слабенькими своїми
Воно торкнулось до святих мошей
Благословенних трьох Марій, а потім
Вхопилося за чудотворну раку,
Як той пловець, що потопав в морі
Хапавється за рятункову дошку!

— І от коли його рука торкнулась
Святих мошей (я сам усе те бачав),
Зненацька, враз дитина закричала
З любовью й вірою у голосі своїм:
„Я бачу, бачу я святую раку!
Заплакану бабусю бачу я!
Мерщій ходім, знайдем ягвя рогате!“

— І ви так само, панночко ласкава,
Коли, — боронь вас, Боже, — щось би сталося,
Чи пес, чи ящірка, змія чи вовк,
Чи там якась прибудная звірина, —
Вкусила вас, і почало боліти, —
Мерщій біжіть ви до Святих Марій,
Вони допоможуть вам в біді негайно. —

Вже смерклося, на дворі потемніло;
Вони розпряжені кидали тінь,
Час від часу на болотах у млі
Лунали зтиха в далині дзвоночки,
І мрійлива сова в густому гаї
До співів соловейка голос свій,
Такий сумний, часами додавала.

— Вже ніч, по деревах і на воді
Вже заблищало місячєє сяйво, —
Хотіли б ви, щоб я вам оповів
Про гони бігунів, де я бажав
Здобути перший приз? — Охоче, —
Мірейо одповіла і щаслива
Найана дівчинка схлилась до Вінсена.